

A *Történelem és osztálytudat* – ma Kerekasztal-beszélgetés*

E beszélgetésre Lukács nyugat-németországbeli népszerűségének csúcspontján került sor, a következő fontos előzményekkel: (1) 1966-ban Hans-Jürgen Krahl elindít egy filozófiai-kalózkiadásos könyvsorozatot *Schwarze Reihe* címmel, ennek első kötete a *Történelem és osztálytudat*. (2) 1966 májusában a német SDS három tagú köldöttsége felkeresi Lukács Györgyöt a budapesti lakásán, Krahl is köztük van. (3) 1967-ben jelenik meg egy „hivatalos” kiadónál a *Történelem és osztálytudat*, Lukács kritikus és önkritikus előszavával. (4) 1969. augusztus 6-án váratlanul meghal Theodor W. Adorno, ezután a kritikai-társadalomelméleti gondolkodásban általános iránykeresés következik.

A beszélgetés résztvevői: Furio Cerutti, Detlev Claussen, Hans-Jürgen Krahl, Oskar Negt és Alfred Schmidt. A beszélgetésre 1969 novemberében került sor, Frankfurt am Mainban.**

* A fordítás alapjául szolgált: Cerutti–Claussen–Krahl–Negt–Schmidt 1971. 7–51.

** A beszélgetés résztvevőinek legfontosabb életrajzi adatai: Alfred Schmidt (1931–2012): Adorno egyik legkiválóbb első generációs tanítványa, 1962-ben doktorált *Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx* című értekezésével. 1972-től lesz a frankfurti egyetem professzora. Oskar Negt (1934–): szintén Adorno tanítványa, majd Habermas asszisztense 1962 és 1970 között. Disszertációját 1962-ben védte meg *Gegensatz von Dialektik und Positivismus bei Hegel und Comte* címmel. 1970-től lesz majd a hannoveri egyetem professzora. Hans Jürgen Krahl: 1965-től dolgozott a disszertációján, Adorno témavezetése mellett. Az értekezés címe ez lett volna: *Naturgesetz der kapitalistischen Bewegung bei Marx*. 1969. január 7-én ő az egyik vezetője annak a csoportnak, amely megszállja a frankfurti Társadalomkutatási Intézetet. Az Intézet két igazgatója, Ludwig von Friedeburg és Adorno kihívják a rendőrséget. Krahl 1970. február 13-án késő este autóbalesetben hal meg. A német diákmozgalmak egyik, elméletileg-filozófiaiilag legfelkészültebb vezetője. Detlev Claussen: a hatvanas évek végén a frankfurti egyetemen tanult filozófiát, szociológiát, irodalmat és politikatudományt. Majd 1985-től lesz a hannoveri egyetem professzora. Furio Cerutti: a hatvanas évek végén Humboldt-ösztöndíjas-ként tartózkodott Frankfurtban, témavezetője Jürgen Habermas volt; később majd a firenzei egyetemen lesz a politikafilozófia professzora.

Schmidt: A dialektikus tényállások gyakran arra csábítanak, hogy egyszerre sok mindenről beszéljünk, és ebből csak nagyon kevés süll ki. Ezért azt javaslom, hogy az elvonttól a konkrét felé haladjunk – a régi tradíció szerint –, és először a könyv filozófiai és politikai jelentőségét vegyük szemügyre, különösen azt a kérdést, hogy Hegelnek milyen tárgyi jelentősége volt a marxizmus számára (ennek kidomborítása a fiatal Lukács egyik legnagyobb érdeme), és csak azután térjünk rá a jelenkori mint alakítandó történelem fogalmának elemzésére.

Krahl: Ez azt jelenti, hogy a korábbi, Lukácsról lefolytatott viták keresztül-kasul át fogják járni a beszélgetésünket.

Schmidt: Minden bizonnyal. A fiatal Lukács gondolkodásában a legfontosabb motívum az archiváló-akadémikus historizmussal való szembefordulás, vagyis az a szándék, hogy a történelmet közvetlen feladatként ragadja meg. Lukács abból a marxi mondásból indult ki, hogy az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához, és nem fordítva, ami azt is jelenti, hogy az emberiség múltbeli történelmét a jelenkor fényében kell értelmeznünk. Ez a híres elv a pozitív oldal. Ezen a ponton szerintem problematikus a történelem (meglehetősen történetietlen) amely manapság Herbert Marcusénál bukkant fel újra a „felszabadulás katasztrófájának” eszkatológikus eszméjeként. A történelem így nem más, mint a már mindig is meglévő lehetőségek megvalósításának absztrakt tere. Így Lukács már előrevetítette Heidegger *Lét is időjét*, és más hasonló koncepciókat.

Krahl: Szerintem itt központi jelentősége van az emancipációs kategóriáknak a szubjektivizmus alakjában kifejeződő elsőbbségének, amely – ezt láthatjuk Lukácsnál és Korschnál – a marxizmus és a filozófia viszonyának rekonstrukciójából adódik. A legfontosabb kérdés mindazonáltal az, hogy milyen rejtett idealista implikációkkal kell számolnunk, amelyek a különböző emancipációs kategóriák (mint gyakorlati kategóriák) mélyén rejlenek.

Schmidt: Az a problematika, amit röviden a könyv „luxemburgizmusának” is nevezhetünk, vagyis a spontaneitás-elmélet, szorosan összefügg a szubjektum fogalmának hegelianus túlfeszítésével. De ez a dolog kétélű. Történetileg utalhatunk Gramsci „abszolút historizmusára” aztán a *Lét és időhöz* fűződő viszonyra, de mindenekelőtt azt kell kimondanunk, hogy Lukács a tiszta processzualitás kedvéért (amely őt nem csak Hegel, de Fichte közelébe is elvezeti) a szociológiát és a szigorú struktúraelemzést megpróbálta félretolni. Ennek aztán fontos politikai implikációi lettek. Természetesen gondosan mérlegelnünk kell a szubjektivizmus mellett és ellen szóló érveket. Aztán bírálatnak kell alávetnünk azt, amit Lukács „marxista ortodoxianak” nevezett. Mintha Lukács ebben a vonatkozásban a módszer-gondolatot fetiszizálná. A közelmúltban Lukács maga is elismerte, hogy a könyv problematikus ellentétet konstruál a társadalom és

a történelem gazdasági magyarázata és a totalitás-szemlélet között. Marxnál a „totalitás” tartalmilag meghatározott, és lényegében a társadalmi viszonyok összességét jelenti. A társadalom és a történelem gazdasági magyarázatán túl Marx semmiféle értelmet sem tulajdonít a totalitásnak. Ezt a lukácsi szembeállítását a lehető leghatározottabban bírálunk kell.

Krahl: És ebben is mindenekelőtt azt, hogy ez a totalitás-fogalom – ha tetszik – elválik az empiriától; vagyis Lukácsnak nincs materiális empiria-fogalma, ehelyett e fogalom szcientista módon leszűkített, pszichológiai változatával dolgozik.

Schmidt: Ez szorosan összefügg a „tisza történés” vagy a „tisza történelem” fogalmával. Ennek egyértelmű ideológiai konzekvenciái vannak: eltűnik a természet és ennek struktúrája. A termelés „tisza létrehozásá” alakul át. Ez nem más, mint tömörített fichteanizmus, de ugyanakkor a szubjektivitás e túlfeszített fogalmában benne van a fiatal Marx kérdésfeltevésének alapvető újítása is: hogyan lehet materialista módon átfogalmazni a világot létrehozó szubjektivitás idealista elméletét? Lukácsnál tehát mindig szem előtt kell tartanunk a „gyakorlati szubjektivitás” fogalmát. Az elmélet tekintetében nagyon fontos az áruforma univerzalizása. Lukács felismerte az eldologiasodás problematikájának alapvető jelentőségét, és részletesen megmutatta, hogy ez a problematika uralja a kapitalista mindennapok összes tapasztalati módját. De nemcsak erről van szó. Lukács az egész német idealizmust (valóban a történelmi materializmus értelmében) a fetiszizmus alapvető problematikájából vezette le, mégpedig *A polgári gondolkodás antinómiái* című fejezetben,¹ amely elsődlegesen a forma és a tartalom szétválasztásával foglalkozik a kanti filozófiában. Ez lenne az a filozófiai általánosság, amelyet feljegyeztem magamnak. Most önökön lenne a sor, hogy ehhez hozzáfűzzenek néhány megjegyzést, természetesen kritikaiakat is.

Krahl: Az első három pont szisztematikus felosztását nagyon jónak találom.

Schmidt: A mából tekintve a könyv általános jelentősége abban áll, hogy Lukács állást foglalt az akkori égetően aktuális kérdések tekintetében; paradox módon ebben áll a könyv „kor feletti” aktualitása. Nem a pusztán kontempláció beállítottóságából elemez, hanem a legszorosabban kapcsolódik a húszas évek osztályharcaihoz. A történelem itt összesűrűsödik: átfogja az októberi forradalomtól a nyugat-európai forradalmi kísérletek kudarcán át a NEP-ig tartó egész időszakot. Az, hogy Lukács a kor által felvetett kérdésekkel szemben állást foglalt, teszi a könyvét ma is és számunkra is hallatlanul fontossá.

¹ Lukács 1923/1967. 12 skk.

Cerutti: ... a forradalmi párt elmélete és története tekintetében is. A könyvet nem utolsósorban a kommunista pártok bürokratizálódási és sztálinizációs folyamatával összhangban kell látnunk.

Schmidt: A már említett szubjektivizmus nem utolsósorban szorosan összefügg az objektivitásnak a II. Internacionálé által útjára indított fetiszizációjával; ez egyfajta ellencsapás a régi szociáldemokráciával szemben.

Cerutti: ...és ugyanakkor egyfajta előrevetített ellencsapás az objektivizmus és a bürokratizmus új alakjával szemben, a III. Internacionáléban, a Kominternben.

Krahl: Igen. De azt hiszem, nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy a *Történelem és osztálytudat* elsődlegesen egy olyan kísérlet volt, amely arra törekszik, hogy a nyugati kapitalizmus, tehát a fejlett ipari társadalmak osztálytudatra és szervezetre vonatkozó kérdéseit filozófiai-spekulatív szinten vesse föl. Vagyis Lukács olyan kérdéseket tett fel, amelyeket a szociáldemokrata mozgalomban sohasem lehetett ebben az élességben tárgyalni, és amelyeket tulajdonképpen Lenin vetett fel az elmaradott Oroszország tekintetében. Érdeemes lenne arról vitatkozni, hogy Lukácsnak a szervezetre és az osztálytudatra vonatkozó nézetei összhangban vannak-e a lenini párttípus át nem látott történetietlenségével.

Schmidt: Erről később még beszélgetni fogunk, kedves Krahl úr, de abban az időben hatalmas elméleti teljesítmény volt a lenini koncepció gyakorlati jelentőségére való hivatkozás. Mindig meg kell különböztetnünk azt, ami a számunkra visszatekintve szükségesnek tűnik, és ami már akkor is elkerülhető hiba volt; mert egyébként elveszünk a történeti folyamatról való pusztá okoskodásban. Alaposan meg kell gondolnunk, hogy mi az, ami elkerülte Lukács figyelmét, és mi az, ami csak a mai szempontból tűnik hibának.

Negt: De ez már tartalmi vita; szerintem semmi értelme sincs ezen az úton tovább menni. Minden rádióvitára jellemző, hogy minél hosszabb a bevezetés, annál rosszabb lesz maga a vita. Most tényleg csak arról van szó, hogy valahogy tagoljuk a központi kérdéseket. Szerintem abból kellene kiindulnunk, amit Alfred Schmidt is javasolt, vagyis abból a kérdésből, hogy milyen jelentősége van Lukácsnak a jelenkor-elemzés szempontjából. Ez a történelmi materializmus elemzésének általános sajátossága: a legfontosabb felismerések nem a speciális történeti szituációtól való elvonatkoztatásból származnak, hanem sokkal inkább abból, hogy az elmélet fogalmi eszköztárát egy történelmi szituáció mozgástörvényein belül próbáljuk igazolni. Én ezért azt javaslom, hogy a következő kérdésekkel foglalkozzunk: az októberi forradalom emancipációs törekvése, a nyugat-európai munkásmozgalom visszaesése, az orosz forradalom stabilizáló-

dása a NEP-ben és végül a szovjetmarxizmus és a II. Internacionálé elméleti álláspontjának újabb reflexiója. Lenin 1914-ig a II. Internacionálé eredeti örökösének érezte magát.

Schmidt: Nagyon helyes. Lukács viszont ezzel szemben arra törekedett, hogy megmutassa: Lenin „leküzdötte” a II. Internacionálé hibáit. Természetesen az, amivel Lukács ebben az időben megpróbálkozott (például Lenin elméleti jelentőségének kidomborítása) nagyon messze esik Gyeborin és társainak álláspontjától. Lenin elméleti gondolkodóként való bemutatása egy olyan korba esik, amikor még nem létezett az általános Lenin-kultusz, amikor még nem kellett minden írónak Lenint dicsérnie, amikor Lenin jelentősége még messzemenően vitatott volt.

Clausser: Ezt is érdemes lenne megvitatni az októberi forradalom nemzetközi hatásának összefüggésében. Leninnek az átmenetre vonatkozó elképzeléseiben ugyanis fontos szerepet kapott az a remény, hogy a forradalom győzni fog az európai országokban. És aztán következett a forradalmi mozgalmak kudarca; én azt hiszem, hogy összességében azt lehet mondani (ha nyomon követjük a III. Internacionálé kongresszusán lefolytatott vitákat), hogy e mozgalmak kudarcát – szubjektivistá módon – a szervezeti kérdésekre redukálták.

Schmidt: Ez valóban ilyen egyszerű lenne?

Cerutti: Igen, ez megmutatkozik a magyar forradalomra vonatkozó reakciókban is; az 1919-es Tanácsköztársaságra gondolok, azokra a márciusi eseményekre, amelyeket Lukács későbbi autobiografikus kijelentéseiben is pozitívan értékelte, ami összhangban áll akkori „ultrabalos szubjektivizmusával”.² A szubjektivizmus bírálata persze magánál Lukácsnál is megtalálható, mind a *Történelem és osztálytudat* elméleti részeiben, mind pedig az ebben az időben született politikai tanulmányokban. Mint a Landler-frakció teoretikusa, amely a MKP-ban az első emigrációs években jött létre, Lukács állandó harcban állt Kun Béla szekta, dialektikusan átgondolatlan pártvezetési vonalával.³

² A márciusi akcióhoz lásd mindenekelőtt Lukács 1921/1967. 3/149.

³ Landler Jenő (Eugen Landrer) (1875–1928) baloldali szociáldemokrata, 1918 után kommunista; a húszas évek ellenforradalmi Magyarországon síkra szállt a legális és az illegális munka összekötése mellett, valamint egy baloldali munkáspárt (amely az illegális MKP ellenőrzése alatt állna) megalapítása mellett. Az általa megalakított „köztársaság” fogalma a „demokratikus diktatúra” fogalmában folytatódik, amelyet majd Lukács az 1928-as Blum-tézisekben fog kidolgozni. Az általa vezetett frakcióhoz tartozott még Lukács mellett, aki Landlerben látta a maga politikai tanítómesterét, a *Történelem és osztálytudat* két recenzense: Révai József és Rudas László. Rudas Zinovjevhez írott egyik leveléből kiderül, hogy azért lépett ki a Landler-frakcióból, mert ez állítólag megtiltotta neki, hogy nyíltan fellépjen a

Krahl: Szerintem az első három pont, az októberi forradalom, a munkásmozgalom hanyatlása és a NEP nem választható el egymástól.

Cerutti: Még egy nézőpont. Ha a vitánkban a szisztematikusan releváns kategóriákra összpontosítunk, és eközben a *Történelem és osztálytudat*ot organikus műnek tekintjük (organikusnak a tapasztalati háttér tekintetében), akkor konkrét és rendkívül sokszínű politikai vonatkozásait sem téveszthetjük szem elől. Ne felejtsetek el, hogy a *Történelem és osztálytudat* nem teljesen egységes mű, hanem három év leforgása alatt született, azokban az években, amelyek döntő jelentőségűek voltak az egész kommunista mozgalom számára. Ebben az időben a mű szerzője hosszú politikai fejlődési folyamaton ment keresztül, durván szólva: az 1919-es moralizáló forradalomelmélettől eljutott az 1922-es szervezet- és pártelméletig.

Schmidt: Én azt gondolom, hogy nem kell túl részletesen foglalkoznunk a Lukácsról szóló és a Lukács ellen megfogalmazott írásokkal, ezt nyugodtan átengedhetjük a dokumentációs résznek.

Krahl: De ez a problematika fel fogja ütni a fejét, méghozzá az idealizmus-ellenvetésben, amelynek emancipációs törekvések is áldozatául esnek.

Schmidt: Igen, de ez mégis helytálló volt, ahogyan azt Adorno is elismerte.

Negt: Miben áll tulajdonképpen e mű tárgyalásának aktualitása és érvényessége?

Schmidt: Ha ma megéri a *Történelem és osztálytudat*tal foglalkozni, akkor ez azért van, mert ez a könyv sikeresen elhárította a történelem menetén való felülemelkedést, és inkább az akkori aktuális problémákból indult ki, az 1919–1923-as periódusból, tehát az orosz forradalomból, a nyugat-európai kommunista kísérletek kudarcából, és az orosz forradalomnak a NEP-ben való stabilizálódásából. Lukács különös érdeme abban áll, hogy a marxi elméletnek a II. Internacionáléban bekövetkezett szcientikus beszűkítésével szemben bizonyította, hogy a marxi módszer lényegileg történeti, ami annyit jelent, hogy folyamatosan önmagára kell vonatkoznia, vagyis a múlt általa vizsgált tárgyainak már tartalmazniuk kell a kérdések felvetőire vonatkozó reflexiót. A módszer – ahogy Lukács értelmezte – fő célja a jelenkor, mint alakítandó történelem megragadása. Így a marxizmust leválasztotta a tisztán archiváló-akadémikus interpretációkról és a valóságos napi harcokra vonatkoztatta. Az

Történelem és osztálytudat „revizionizmusával” szemben: amit aztán Rudas a maga recenziójában meg is tett.

emberiség elmúlt korszakait a jelenkor és annak problémavilága felől világítja meg, Marx módszertani alapelveihez kapcsolódva, mely szerint az ember anatómiája kulcs a majom anatómiájához, és nem fordítva.

Krahl: Én azt mondanám, hogy ehhez kapcsolódva még egyszer érdemes felvetnünk a kérdést, hogy a *Történelem és osztálytudat* miért és mennyiben képviseli a jelenkor-történet spekulatív elemzését? Vagyis, melyek azok az objektív megismerési esélyek, amelyek kikényszerítik ezt a spekulatív ábrázolási módot? És mi az az objektív tapasztalati háttér, amely ezt a spekulatív ábrázolási módot lehetővé tette? Erre én azt válaszolnám, hogy a *Történelem és osztálytudat*ban központi helyen áll a jelenkortörténet mint totalitás rekonstrukciója. Vagyis e totalitás tapasztalati háttere az októberi forradalom totalitása, és ennek elhibázott kibővítése a nyugat-európai munkásmozgalmakra. Ez a hamis totalizálás végső soron a forradalmi mozgalom egységének szétforgácsolódásához vezetett. Lukács újra és újra hangsúlyozza – elsősorban éppen a Leninre vonatkozó elemzéseiben –, hogy a centrális vonatkoztatási rendszer, amelyben a lenini forradalom- és szervezetelmélet kialakulhatott, a forradalom aktualitásának gondolata és realitása volt. A forradalom e feltételezett aktualitásán belül, az októberi forradalom után, a forradalmi mozgalmak Nyugat-Európában (ha mondhatjuk így) szétforgácsolódtak. Ebből pedig azt a következtetést kell levonnunk, hogy a forradalom aktualitása, az egységes forradalmi mozgalmak szétforgácsolódása, továbbá a lenini párttípus és az októberi forradalom hamis totalizációs igénye miatt szükségünk van a társadalomra mint totalitásra irányuló ismeretkritikai reflexióra. És ezzel kapcsolatban azt is figyelembe kell vennünk, hogy az októberi forradalom ilyen hamis totalizációja és történetietlen mozzanatai belefolytak Lukács saját spekulációiba. Másrészt a filozófiakritikai spekuláció, amelyben a marxizmus és a filozófia viszonyának restitúciója célként fogalmazódik meg (és ez nem csak Lukács *Történelem és osztálytudatára* jellemző, hanem ugyanígy Korsch *Marxizmus és filozófiájára* is) a magasan fejlett ipari és kapitalista társadalmakból meríti a maga bázisát. Vagyis a totalizáció fogalmával együtt a kritikai szubjektivitás fogalma és a munkásmozgalom fejlődése (és annak a II. Internacionáléban kidolgozott elmélete) újra a természetadtság praktikáit és kategóriáit idézte fel, vagyis a tudat és az eldologiasodás kategóriáit. Vagyis olyan emancipációs és uralmi kategóriákról van szó, amelyeket a tudat médiumában kell interpretálnunk. Ennek megfelelően Lukács az osztálytudatot a szervezeti kérdés mint emancipatív és pártszerű totalitás-tudat keretei között rekonstruálja. Ezt a kérdésfeltevést a fejlett ipari társadalmak kényszerítik ránk, amelyek az elnyomás más struktúráival rendelkeznek, és az anyagi nyomorral szemben másfajta viszonyt alakítanak ki.

Schmidt: Elméletileg ez abba az irányba mutat, hogy a II. Internacionáléban tudományos normává emelt szubjektivizmus újra hozzáférhetővé válik a kritika számára. A dolgok objektív menetének való passzív önátadás helyébe (és szá-

momra úgy tűnik, hogy ez az új Lukács Engels-kritikájában is) most a szubjektum–objektum dialektikája lép. Miközben természetesen a polemikus frontál-lásból kell megértenünk, hogy Lukácsnál a történelem szubjektív faktorának túlélezése bizonyos értelemben elkerülhetetlen volt. Tudjuk, hogy Lukácsnak van egy bizonyos affinitása az eszkatológikus-történelmi gondolkodás iránt, amit Lefèbre a történelem „katasztrófaelméletének” nevezett, és amely még Marcuse *Egydimenziós ember*ben is jól érezhető. A tiszta történetiség, a tiszta processzualitás ezen eszméjének fényében – és erre Krahl már utalt, amikor bevezette a „spekulativitás” terminusát – azok az empirikus tényállások, amelyek ma általában szociológiaiainak tekintünk, egyszerűen kiesnek. Ismeretelméletileg (és ennek az aspektusnak később nagy jelentősége lesz) a történelem tiszta alakíthatóságának eszméje – tehát a rejtett fichteanizmus – ahhoz vezet, hogy a szubjektumban és az objektumban rejlő természet egyszerűen elillan. A történelmi materializmusban a szó legtágabb értelmében vett naturalisztikus materializmus, mint beemelt mozzanat, már senkit sem érdekel. Másrészt (és ezt is ki kell emelnünk) a szubjektum-faktor lukácsi túlfeszítése azzal az előny-nyel jár, hogy a materialista módon megfogalmazott gyakorlati értelemben vett szubjektum újra játékba lendülhet, és e belátás, (amelyet már a német idealizmus képviselői is felfedeztek, bármennyire ideologikusan is fogalmazták meg azt a gondolatot, hogy az emberek egy olyan empirikus valóságban élnek, amelyet maguk hoztak létre) közvetlen termékennyé tétele Lukács óriási érdemének tudható be, mindannak ellenére, amit ismeretelméletileg e szélsőséges szubjektivizmus szemére lehet vetni.

Negt: Jó lenne még egyszer visszatérni arra a kényszermechanizmusra, amelynek a marxista gondolkodás egy történetileg speciális forradalom (vagyis az októberi forradalom) hamis totalizálása miatt alá van vetve. Én azt hiszem, hogy ezt a kényszert gyakorlatilag csak az uralommentes viszonyok létrehozásával lehet kiküszöbölni, egy elméleti anticipációval, egy következetes ideológiakritikai reflexióval viszont le lehet győzni. Mindenesetre ennek társadalmi alapja abban áll, hogy a marxi elmélet mércéje szerint – amely lényegében csak a proletárforradalom fejlődésének feltételeit vizsgálja – az októberi forradalmat a belső ellentmondásosság és meghasonlottság jellemzi. A lenini önértelmezésben az októberi forradalom „totalizálásának” lehetősége először is ahhoz a vára-kozáshoz kötődik, hogy az iparilag fejlett országok forradalmi mozgalmában is láncreakciót fog kiváltani. Ez a várakozás, amely szerint a forradalmi szituáció elterjedése az imperializmus leggyengébb láncszeméből indul ki – és Trockij a teljesen megváltozott feltételek ellenére mindig is ragaszkodott ehhez –, az eredeti elképzelések közé tartozott. Azzal együtt, hogy a húszas évek elején egyre nyilvánvalóbbá vált e várakozás illuzórikussága, az egyetlen sikeres, de a parasztforradalomhoz és a proletár hatalom-megragadáshoz kötődő forradalom egy olyan legitimációs kényszert hozott lendületbe, melynek következtében a

marxizmus egészét újra kellett értelmezni. Egyik legutolsó munkájában – *A forradalomról – Zuhanov feljegyzésének ürügyén* – már Lenin is rámutatott az októberi forradalom megváltozott funkciójára: azt a feladatot tulajdonította neki, hogy közvetítsen a nyugat európai országok és a várható keleti forradalmak között, vagyis hogy elterjessze a forradalom gondolatát a harmadik világ országában. Ezekben a jegyzetekben a következőket írja: „Mi lesz akkor, ha Oroszország a szituáció sajátosságainál fogva belesodródik az imperialista háborúba, amelybe minden befolyásos nyugat-európai ország is belekeveredett, és Oroszország, az éppen most kezdődő vagy már megkezdődött kelet-európai forradalmak határán ilyen viszonyok közé kerül? (Mi meg tudtuk valósítani a »parasztháború« és a munkásmozgalom összekapcsolását, amelyről mint lehetséges perspektíváról már egy olyan »marxista«, mint maga Marx is beszélt Poroszország vonatkozásában, 1856-ban.)” Amiről Lenin még tudott, az a későbbi szovjetmarxizmusban az elméleti ortodoxiának és a gyakorlati erőszaknak köszönhetően teljesen feledésbe merült. Az egész gondolkodási struktúra ilyen megváltozása egyszerre vezetett a marxi kategóriák ontologizálásához és szubjektívizálódásához, amelyek így egyre inkább elvesztik kritikai-forradalmi tartalmukat, és nem-dialektikus legitimációs kategóriákká alakulnak át. Lukács az októberi forradalom ezen ellentmondásos faktumának vonatkoztatási rendszerén belül gondolkodik; az ő kísérlete, hogy a dialektikát tegye a marxista gondolkodás kritériumává, egy olyan történeti szituációra adott válasznak tekinthető, amely a maga objektív feltételeit tekintve kétségtelenül forradalminak nevezhető, habár a szubjektív feltételek nem voltak „érettek” egy forradalmi átalakulás számára. Azzal, hogy a forradalmi dialektikát és a történelmi materializmus princípiumait állította középpontba, nyilvánvalóan szeretett volna eleget tenni a történelmi szituáció komplexitásának, és azt a tendenciát szerette volna előtérbe állítani, amely a kapitalista rendszer időszakos stabilizálódása ellenére hosszabb távon ennek forradalmi átalakulása felé mutat. De az ismeretelméleti objektivizmus (amely ellen Lukács harcba indul az engelsi természetdialektika bírálatában) tudattalanul és egy másik szinten az ő gondolkodásán is átüt: az anticipált sztálinizmuskritika ismeretelméleti korlátokkal küszködik. A történelmi materializmus önmagára való alkalmazása – ahogy ezt ugyanebben az időben Korsch is követelte – Lukácsnál egyértelmű korlátokba ütközik, mégpedig elsősorban a lenini pártkoncepció korlátjába, melynek kizárólagosságát Lukács egyetlen ponton sem kérdőjelezte meg. A forradalomelmélet leszűkítése a tiszta pártelméletre, ahogy az később a sztálinizmus számára tipikus lesz, a kiindulópontot tekintve már Lukácsnál is jelen van.

Claussen: Én azt hiszem, hogy a *Történelem és osztálytudat*ot csak az októberi forradalomnak a nemzetközi munkásmozgalomra kifejtett hatását szem előtt tartva lehet megvizsgálni. A nemzetközi szituáció megváltozása az orosz forradalom következtében elsősorban azzal jellemezhető, hogy a nyugat-európai munkás-

mozgalom minden frakcióalakításában a Szovjet-Oroszországhoz való viszony kapott meghatározó szerepet. Az októberi forradalom melletti pártos állásfoglalást kiegészíti Lukács elméleti kritikája a II. Internacionálé és „követőinek” (akik a marxista elméletből megpróbálták kikapcsolni annak forradalmi-dialektikus mozzanatát) szcientikus objektivizmusával szemben. A nyugat-európai forradalmároknál – és Lukács ennek az irányzatnak az egyik legkiemelkedőbb képviselője – ez az elméleti kritika a stratégia szintjén a szubjektívizmusba csapott át, mégpedig azért, mert a kommunista pártok csak a forradalom folyamatában alakultak ki, ellentétben a forradalom előtti Oroszországgal. Amíg az orosz forradalom a polgári és a proletárforradalom dialektikájából (amit szervezetenként előre lehetett látni) kiindulva a bolsevikokhoz elvezette a tömegeket, mert felismerték, hogy Oroszországban a békét és a kenyeret nem lehet a polgári demokráciával biztosítani, addig a háború vége Nyugat-Európában egészen más szituációt teremtett, amelyben a tömegeket a reformisztikus szervezetek nyomása alól kellett felszabadítani. Az előbbieken már beszéltünk az októberi forradalom hamis totalizációjáról, ez váltja ki Lukácsnál a marxizmus kategóriájának szubjektív-emancipatorikus reaktiválását, de ugyanakkor már magában rejti a szervezeti eldologiasodást is. A bolsevikok fenntartották a marxizmus forradalmi-dialektikus oldalát egy sajátos forradalomelmélet kidolgozásával, gyakorlatilag fenntartották a reformistákkal szemben, és nemzetközileg a mensevikekkel szemben.⁴ Lukács arra tett kísérletet, hogy ezeket a tendenciákat a legáltalánosabb elméleti – Lukács azt mondaná, hogy módszertani – síkon keresztülvigye. A szervezeti kérdés tekintetében Lukács még egyszer megpróbálta megalapozni a marxi elméletet és az európai munkásmozgalmak tapasztalatait, még hozzá úgy, hogy közben előtérbe állítja a marxi elmélet emancipatív tartalmait. Az objektivizmus visszatérése a forradalom utáni Oroszországban, amelyben a Szovjetunió megvédése egyre inkább fontosabb lesz, mint a nemzetközi forradalmi mozgalom, az elmélet síkján felrobbantja ezt a szintézist, és ugyanakkor megalapozza a III. Internacionálé hivatalos teoretikusainak radikális kritikáját a *Történelem és osztálytudattal* szemben.

Cerutti: Az eddigi hozzászólásokban felvetett néhány gondolatot szeretném újra összefoglalni, és továbbszólni. Én is úgy gondolom, hogy a *Történelem és osztálytudat* aktuális jelentősége a materialista dialektika radikális historizálásában áll. Az „aktuális” kifejezés a szovjetmarxizmus dialektikájának ontologizálására és az uralkodó társadalomelméletek principális történetietlenségére utal, és nem

⁴ Szeretnék utalni arra, hogy a reformisták és a mensevikek között különbséget kell tenni. A reformisták a kapitalista társadalmon belüli reformokra szorítkoznak, miközben a mensevikek mint forradalmárok a proletárforradalom időpontjának megítélésében különböznek a bolsevikoktól. Az álláspontjuk ezért, amikor Oroszországban a proletárforradalom napirendre került, látszólag nagyon hasonlított a szociáldemokraták álláspontjához, ami azonban a reális történelmi differenciák elmosásához vezetett.

utolsó sorban a strukturalizmusra. A vita konkretizálása érdekében a dialektikának ezt a radikális historizálását három központi jelentőségű komplexumon keresztül mutathatjuk be. Először is a tradicionális ismeretelméleti kérdésfeltevés felbomlásztásán keresztül: a pozitivistikus vagy a neokantiánus árnyalatokkal rendelkező marxizmusban meglévő feszültség a lét és a tudat között feloldódik a szubjektum és az objektum dialektikus viszonyában. Ezt az ismeretelméleti kérdésfeltevést csak metodológiailag lehet leválasztani, miközben a *Történelem és osztálytudat*ban már megjelenő leképezés-elméletre kell vonatkoztatni. Másodszor a dialektika historizálása megmutatkozik az elmélet és a gyakorlat politikai-történelmi közvetítésében és a szervezeti kérdés fontosságában is. Mindezt a következő címmel lehetne összefoglalni: a lukácsi totalitás-fogalom társadalmi-történelmi jelentősége. A harmadik komplexum a „természet” kategóriája lehetne, vagyis a természettörténet fogalmának funkcióváltása.⁵ Ezen a ponton a tárgyalást a természet dialektikájához lehetne kötni. És most lépünk tovább: mindazt, amit ti kritikai megjegyzésként megfogalmaztatok (mint például az eszkatologizmust, a szubjektív faktor túlfeszítését a történelemben, egy speciális forradalom totalizálását), azt, úgy gondolom, ideológiai-kritikai nézőpontból mint egységet is meg lehet ragadni. Azt hiszem, valóban a már említett történelmi konstellációból kell kiindulnunk: az októberi forradalomból, és az erre vonatkozó – Lenin és a Komintern által megfogalmazott – totalizációs igényből, a forradalmi folyamat visszaeséséből Európa egyéb részeiben és a szovjet-oroszországi stabilizációs tendenciákból. A forradalom ily módon bekövetkező megrekedésére Lukács a hozzárendelt osztálytudat elméletével válaszolt, ami a forradalomelméletének magját alkotja. De éppen ezen az elméleten keresztül tudjuk a *Történelem és osztálytudat* idealista és szubjektivistikus mozzanatait láthatóvá tenni. A hozzárendelt osztálytudat spekulatív konstrukciójában ugyanis (az elméletbe való menekülésben) Lukács történelemfilozófiai garanciát keres arra, hogy a forradalom kifulladásáa csak temporális tudatszerű jelenség, és a leninista párt az osztálytudat hordozójaként a proletariátust ki fogja tudni vezetni ebből az „ideológiai válságból”.

Krahl: Szeretnék kapcsolódni ehhez, és szeretnék visszaautalni arra, amit Cerutti elvtárs mondott az októberi forradalom által létrehozott (Oskar Negt által is említett) azonossági kényszerről. Ha meg akarjuk magyarázni, hogy mit értünk egy meghatározott forradalom hamis általánosításán; Negt azt mondta, hogy ez egyszerre vezet ontologizáláshoz és szubjektivizáláshoz. Ha ezt az álláspontot pontosítani akarjuk, akkor azt kell mondanunk, hogy a magasan fejlett kapitalista társadalmak forradalmi szükségleteiből speciális szubjektivitás-kategóriák adódnak. Az emancipációs-művelődési folyamatok ugyanis a magasan fejlett szükséglet-kielégítés körülményei között – még az erős gazdasági válságszituációk

⁵ Lukács, Georg 1921/1967a. 144 (az újabb kiadás lapszámozása alapján).

hatása alatt is – egészen más képet mutatnak, mint a közvetlen anyagi nyomor és a fizikai erőszak körülményei közepette, egy olyan országban, amely nem ment végig még az eredeti felhalmozáson sem, és egy abszolutisztikus kényszerhatalmat intézményesített. Másképp szólva: Lukács *Történelem és osztálytudat* című művének aktualitása és jelentősége a mai nyugat-európai tiltakozó mozgalmak számára mindenekelőtt abban áll, hogy feltárta a marxizmus (a II. Internacionálé által eltemetett) emancipatív-szubjektív dimenzióját. Az októberi forradalom vonatkoztatási rendszerével való azonosulási kényszer hatására ezek a szubjektivitás-kategóriák ontologizálódnak indulnak. Ez jellemzi a fent említett ellentmondásokat, és ezt szeretném még egyszer röviden összefoglalni a Lukács által felvetett szervezeti kérdés kapcsán. A totalitás-kategória (ha úgy akarjuk) három mozzanatot tartalmaz: az osztálytudatot, a szervezetet és a termelés áruformáját, amely a második természetre épül. (Vagyis az összes társadalmi viszony és az összes munkafeltétel és termelési feltétel eldologiasodásának bázisára.) A tulajdon, az elosztás és a termelés kategóriáiba így megint bekerül az összes társadalmi viszony eldologiasodásának és a termelési eszközök szubjektívizálásának marxi mozzanata. A szervezeti kérdés kapcsán egyértelműen kimondhatjuk, hogy Lukács kísérletet tett arra, hogy a politikai gazdaságtan bírálatát – vagyis a kapitalista fejlődés természeti törvényéről szóló fejtegetést – mint az eldologiasodás ideológia-kritikáját magára a szervezeti vitára is alkalmazza. Én azonban úgy gondolom, hogy ugyanezzel a szervezeti instrumentáriummal, amellyel jól meg tud világítani egy bizonyos probléma-helyzetet, meg is akadályozza az emancipációs kategóriák mint történeti-gyakorlati kategóriák explikációját. Lukács a szervezetet két síkon ragadja meg: először is ismeretelméleti síkon a szervezetet mint az elmélet és a gyakorlat közvetítési formáját mutatja be (ez értelmezhető a második Feuerbach-tézis forradalomelméleti konkretizálásaként); másodsor pedig a szervezetet történetfilozófiai síkon a kommunista párt által képviselt szabadság birodalmának anticipációjaként elemzi. Mindkét helyes közvetítési probléma véleményem szerint tartalmaz egy döntő jelentőségű történetietlenséget. A szervezet mint a közvetítés formája (és ez visszavezet az osztálytudat és a jogi illetékesség összefüggéséhez), vagyis a szervezet mint az elmélet és a gyakorlat közvetítési formája már nem a totalitás-fogalom keretei között mozog, hanem visszaesik egyfajta át–nem–látott transzcendentalitásba. Másként szólva: az ismeretelméleti meghatározásban a szervezetnek – mint az elmélet és a gyakorlat közvetítési formájának – először is az a feladata, hogy a szubjektív doxa közegében mozgó elméletet felemelje a politikai igazság objektivitásába, és ezáltal pontosítsa; másodsor pedig az a feladata, hogy a nem-szervezett akciók kaotikus sokféleségéből megkonstruálja a politikai gyakorlat egységességét. Ebbe belefolyik néhány olyan mozzanat is, amely azt sugallja, hogy a szervezetet, mint az elmélet és a gyakorlat közvetítési formájának lukácsi meghatározottságát a transzcendentális appercepció eredeti szintetikus egységének mintájára kell értelmeznünk. Másként szólva: Lukács feltételez egy tiszta elmé-

letet és egy tiszta, szervezetlen kaotikus sokféleséget. Lukács szerint mindig legfeljebb csak egy helyes szervezet van; ez azonban ellentmondásba kerül a saját empirikus fejtegetéseivel is. (A II. Internacionálé szervezetének legnagyobb fogyatékoságát például abban látta, hogy képtelen volt a háborúra vonatkozó határozatait kötelező erejűvé tenni.) Ebben az esetben tehát olyan szervezeti formával állunk szemben, amelybe a szubjektív doxa rossz mozzanatai még mindig belefolytak. Ez keresztülesik a lukácsi elméleti meghatározás hálóján. Itt úgy néz ki, mintha a szervezet feladata abban állna – ha úgy akarjuk –, hogy a tiszta, nem-szervezett elméletből (miközben a hamis és a helyes szervezetre vonatkozó kérdést nem lehet többé értelmesen felvetni) és a tiszta, nem-szervezett gyakorlatból megkonstruálja a politikai irányvonal és a politikai gyakorlat egységét. A második mozzanatot (és most mindazt, amit az előbb mondtam, konkretizálni fogom) Lukács legalábbis a spekuláció szintjén nagyon jól látta: a politikai harc szervezetének a szabadság birodalmát kell anticipálnia. Ő a következőket mondta: „Míg a mensevik pártok a proletariátus ideológiai válságának szervezeti kifejeződései, addig a kommunista párt a maga részéről az említett ugrás tudatos kezdeményezésének szervezeti formája, és ily módon a szabadság birodalma felé vezető első tudatos lépés.”⁶ Lukács most pontosabban is megmondja, hogy mit ért a szabadság anticipációja alatt: a kapitalista társadalom atomizált individuumainak, kommunikáció nélküli egoizmusának a harcoló és önmagukat felszabadító emberek kommunista közösségébe való felemelését. Ez azt jelenti, hogy az anticipációnak köszönhetően megszűnnek a kapitalista társadalmi formáció alapvető társadalmi viszonyaira jellemző izoláló tendenciák, vagyis megszűnik az elvont munka. Ez a probléma-megfogalmazás véleményem szerint nem kifogásolható. Lukács azonban az októberi forradalommal szemben – a már említett identifikációs kényszer miatt – dilemmatikus pozícióba kerül: a lenini párttípus osztályspecifikus meghatározásának kategóriáit (a feltétlen centralizációt és a vasszűzelméletet) eltekintve ezek történelmi forma-meghatározásaitól a szervezetekre *in toto* próbálja kiterjeszteni. Ez pedig ahhoz a következményhez vezet, hogy a feltétlen centralizációt és a vasszűzelméletet történetietlenül a szabadság birodalmának anticipációjaként próbálja igazolni, és ezáltal látens módon bekerül a lenini párttípus polgárisításának áramlatába. Másként szólva: szerinte a kommunista szervezet (mint össz-személyiség) minden tagja részt vesz az abszolutizált központ akaratképzési és döntési folyamataiban. Ez az össz-személyiség nem tekinthető empirikusnak, vagy empirikus individuumnak, hanem inkább intelligibilis szubjektum. Az egyedi empirikus individuumok, vagyis az egyes proletárok Lukács szerint csak *post festum* érthetik meg a központ döntéseit. Másként szólva: a kommunista össz-személyiség intelligibilis szubjektuma egyúttal egy kommunista citoyen is, aki részt vesz a központ (a

⁶ Lukács 1923/1967. 317; Lukács 1971. 628 (itt és a továbbiakban az 1967-es kiadás lapszámozása szerint utalunk a műre).

volonté général) döntéseiben. Empirikus individuumként egy kommunista burzsoá mindig alá van vetve ezeknek a döntéseknek, és csak *post festum* juthat el e döntések szükségszerűségének belátásához, még hozzá pszichológiailag. A központban mindig benne lakozik az, amit Bloch az „utópia szellemének” nevezett, és az, amit Rosa Luxemburgban bírált, nála is megismétlődik egy másik szinten. Azt mondja, hogy Rosa Luxemburnál a spontaneitás emancipációs kategóriái a mechanikus természetadtság mozzanatainak hatása alatt állnak, ahogy azok beszívórogtak a II. Internacionálé interpretációiba és gyakorlatába. Másként szólva, Rosa Luxemburg spontaneitás-fogalmában, amely szerint az osztálytudat mechanikusan jön létre az osztályharcból, még nem tartalmazza azt a követelményt, hogy a kapitalista realitás ócska materialista doktrínáját a forradalmi osztályharcban meg kell szüntetni. Annak a doktrínának, hogy a lét határozza meg a tudatot, és nem fordítva, az osztályharc során fokozatosan kell kibontakoznia. Azt az elképzelést, hogy a kommunista szervezetbe mindig bele kell, hogy folyjanak a természetadtságból való megmenekülés mozzanatai, Lukács azáltal forradalmasítja, hogy összeolvasztja és racionalizálja őket a lenini központ és fegyelem kategóriáiban. Ennek következtében Lukács eltekint attól, hogy az orosz munkásosztály történelmi forma-meghatározásai és azonosság-kategóriái (a feltétlen centralizáció és a vasfegyelem) a kapitalizmus természeti állapotának és az eredeti felhalmozásnak a kategóriái. Ebben az állapotban benne van az eredeti akkumulációt és a szervezetlen polgárháborút képviselő árutermelő kispolgárság demoralizáló betörésének lehetősége is. A már említett azonosság-fogalmak a tőkét reprezentáló kispolgárság természeti állapota ellen irányulnak. Lukács ezt nem veszi figyelembe, ezért nála megjelennek a feltétlen központosítás és a vasfegyelem szocializáló azonosság-kategóriáinak technicizálására irányuló tendenciák is. Ezek egyébként Leninnél – mivel ő a gyár technikai szervezeti formáját tartotta szem előtt – már mindig is jelen voltak. Mivel Oroszországban még nem alakultak ki az árutermelés szervezeti és forgalmi formái, ezért a politikai harc szervezete e csereviszony negációjára épül. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy (1) a szervezet-elmélet (az elmélet és a gyakorlat konstitúciós viszonyát tekintve) egy át nem látott transzcendentális talajra épül, (2) transzcendentális talajról annyiban beszélhetünk, amennyiben a kommunista proletár széthasad egy intelligibilis *citoyenne* és egy empirikus *burzsoára*, (3) a központ, a kommunista *volonté général*, mintegy benne lakozik a világszellemben. E meghatározások következtében a szabadság birodalmának anticipációjára vonatkozó gondolatok újra eltűnnek. Lukács egyebek mellett – és ez a sztálinizmus anticipációjában rejlő dialektika – azt a mondatot szeretné megalapozni, hogy „a pártnak mindig igaza van”, hogy a kommunista központ *volonté généralja* sohasem tévedhet.

Schmidt: Korábban Oskar Negt arra mutatott rá, hogy a szubjektivitás hangsúlyozása Lukácsnál (mintegy anticipáló módon) már magában foglalja a sztálini ontológia bírálatát. Éppen ennyire igaz azonban az is – és ez számomra Krahl úr

hozzászólása nyomán vált világossá –, hogy a spontaneitás beszivárgása a pártapparátus struktúrájába (ami Rosa Luxemburnál még semmiképpen sem azonosítható a tömeggel), tehát magának a szubjektumnak az ontológiáivá válása, messzemenően előkészítette a háború utáni hivatalos szovjet-orosz ideológiát, amely a tartalmát tekintve mindig szigorú objektív irányultsággal rendelkezett; de mivel manipulatív módon az objektivitásnak mindig csak ezt vagy azt az oldalát hangsúlyozták, ezért az embereknek csak egy kis csoportja, vagy talán csak egyetlen ember mondhatta ki, hogy az objektíve kötelező érvény milyen tartalommal rendelkezik. Tehát abból, hogy a spontaneitás beszivárgott a metafizikai-történetleológiai megfontolásokba, már következik, hogy különös módon egymás mellett áll a hivatalos, szélsőségesen objektivista, önmagát tudományosnak feltüntető ideológia és annak nagyon is szubjektív kezelése. A tartalomnak a sztálinista ideológia által hirdetett objektivitása jól megfér azzal, hogy ez az objektivitás esetről esetre egészen más jelleget ölt, egyes emberek kívánságainak és érdekeinek megfelelően. Mi mondhatjuk, hogy a II. Internacionálé objektivizmusa szubjektivizmusba csapott át, és onnan megint objektivizmusba, amit egyfajta pártos szubjektivitás itat át. Ebben az átmenetben nemcsak a sztálinizmussal szembeni kritikai elemek válnak világossá, hanem azok is, amelyek a sztálinizmust előrevetítik az ideológiában. Ez már csak azért is nagyon érdekes, mert az orosz kommunista párt hivatalos alakjai egyáltalán nem látták, hogy a lukácsi koncepció nagyon is hasonlít arra, amit ők akkoriban képviseltek. (Itt most elsősorban Gyeborinra és Mitin kései rendszerére gondolok.)

Negt: Ha a változtatás történelmi szubjektumának konstitutív teljesítményéről beszélünk, akkor biztosan nem nehéz a lukácsi történelemfilozófiában transzcendentális elemeket felfedezni. Mivel az „osztály”, az „osztálytudat” és a „párt” funkciója nemcsak abban áll, hogy a proletariátus történelmi misszióját a politikai hatalommegragadáson keresztül sikeresen lezárja, hanem egyúttal olyan döntő instanciákról van szó, amelyeknek új, az árufetisizmust véglegesen legyőző tárgyi világot kell konstituálniuk. Alfred Schmidt ebben az összefüggésben joggal beszél Lukács rejtett fichteanizmusáról. Ami a *Történelem és osztálytudat* hatástörténetét illeti, ennek érdekessége, hogy éppen a neokantiánusok – és most mindenekelőtt Siegfried Marck recenziójára gondolok – Lukácsnál ezt a transzcendentális-mozzanatot egyáltalán nem látták meg, habár a konstitúciós problematikát Kant alapján igen jól ismerhették. Az ő figyelmük szinte kizárólag arra irányult, hogy a *Történelem és osztálytudat*ban megjelenik az abszolút idealizmus a maga hegeli formájában, eközben teljesen figyelmen kívül hagyták Lukács intellektuális biográfiáját, azt, hogy Rickert és Lask neokantianizmusa felől jött, aminek még jól lehetett érezni a nyomait. Ezzel szemben a Marx-ortodoxia kritikussai (habár ők sem feledkeznek meg az abszolút idealizmusról) nyomatékosan rámutatnak az implicit kantianizmusra, mindenekelőtt az agnoszticizmus toposzának sztereotíp alkalmazásával. Ismereteim szerint ezen csak Rudas

lépett át, amikor megmutatta, hogy Lukácsnál az osztálytudat a pusztá hozzárendelés problémájaként jelenik meg; és ez (ismeretelméletileg tekintve) a Max Weber-féle jurisztikus gondolkodásmód és a Rickert-féle értékfilozófia rekvizituma. A *Történelem és osztálytudat* kritikájának egymással szembenálló kiindulópontjai e könyv belső ellentmondásosságát juttatják kifejezésre. Ezt a művet Lukács később a saját individuális művelődéstörténetének állomásaként értelmezte, mint a Marxhoz vezető útjának egy állomását. De a Kant és a Hegel közötti filozófiai viszony tisztázatlansága (amit ehhez fogható spekulatív szinten később sem tematizált) nyilvánvalóan megakadályozta abban, hogy a maga Marx-interpretációját teljesen megtisztítsa a hegelianus objektivizmustól. Még az is, ami a könyvében kantianusnak tekinthető, az objektivizmus pusztá megerősítésévé korszakul el. A Hans-Jürgen Krahl által említett transzcendentalitás elméletileg és gyakorlatilag egy *khoriszmosz*ban mutatkozik meg, a valóságos, empirikus szubjektumok (amelyek aktív közreműködése nélkül a történelmileg releváns cselekedet nem lenne lehetséges) és a nem-empirikus, a forradalmi folyamat egységét megalapozó szubjektivitás (amely egy osztályban vagy egy pártban jelenik meg, de kihúzza magát az empirikus individuumok hatékony kontrollja alól) szigorú szétválasztásában. Az empirikus szubjektumok képzetei és cselekedetei Lukács szerint alapjában véve kontingensek, véletlenszerűek, és vagy az elidegenedett spontaneitás vagy az eldologiasodott fatalizmus tipikus cselekvésformáit képviselik. Itt teljesen világossá válik a transzcendentális szubjektum-felosztás funkciója; Lukács csak azáltal konstruálhatja meg a történelmi folyamat szigorú logikáját (amely be van biztosítva a törésekkel, a katasztrófákkal és az értelmetlen megsemmisüléssel szemben), hogy az osztály-szubjektumot leválasztja az empirikus individuumokról. Ha tehát a *Történelem és osztálytudat* transzcendentális komponenséről beszélünk, akkor ehhez azt is hozzá kell tennünk, hogy a történelem processzualitása végső soron mégiscsak megragadja ezt, és alárendeli egy objektivisztikus történelmi lefolyásnak, amelyet tulajdonképpen fel kellett volna robbantania.

Claussen: Ebbe az összefüggésbe tartozik véleményem szerint Lukácsnak az az elképzelése is, amely a vitában eldologiasodott formában újra és újra visszatér: melyik a „proletariátus igazi avantgárd szervezete”, lehet-e a proletariátusnak több igenelhető szervezete, a forradalmi elmélet több pártszerű hordozója?

Negt: De miért van csak egy szervezeti típus? Nyilvánvalóan azért, mert Lukács a szervezetek gyakorlatát tekintve kizárólag a siker kategóriáiban gondolkodik. Bizonyos értelemben minden forradalom utáni marxista teoretikusra jellemző, hogy a lenini pártszervezetet minden lehetséges forradalmi párt modelljének tekintik, mert ez volt az egyetlen, amelyet igazolt a forradalom sikere. A marxizmus leninista változatát éppen az jellemzi, hogy e pártszervezet (amely egyébként hamarosan döntő változáson megy át: káderpártból tömegpárttá válik) történelmi feltételeinek vizsgálata tabuizálva van.

Claussen: Térjünk vissza a II. Internacionáléra, amelynek keretei között az orosz marxisták is dolgoztak. Lenin permanens harca a „marxizmus újrarahelyreállítására” irányult: a szervezet szintjén ez azt jelentette, hogy a harc először az orosz szociáldemokraták ellen folyt, amennyiben a marxizmust – Herzen megfogalmazása szerint – mint a „forradalom algebráját” egy ország speciális viszonyaira próbálta alkalmazni. Ez a vita aztán nemzetközi jelleget öltött, ha arra a szervezetről folytatott vitára gondolunk, amely a marxista elmélet nemzetközi egységének posztulátumára épült.⁷ Nekem úgy tűnik, hogy Rosa Luxemburg – miközben az 1905-ös orosz forradalom tapasztalatait a német szociáldemokrácia számára próbálta hasznosítani – átsiklott Oroszország speciális problémái felett.⁸ Lenin szintén abból a feltételezésből indult ki, hogy a kapitalizmus fejlesztése Oroszországban elkerülhetetlen, de az ő különös teljesítménye abban állt, hogy megértette: a kapitalizmust a nyugat-európai társadalmakhoz képest elmaradott társadalmakban sem lehet elkerülni. Nekem úgy tűnik, Rosa Luxemburnak a „tisza proletárforradalomra” vonatkozó elképzelése újra megjelenik Lukácsnál, mégpedig az osztálytudat és a szervezeti kérdés formájában. Azzal, hogy Lukács lemond arról, hogy a proletariátus tudatában lévő nem-egyidejűséget, a reálisan létező munkástudat regresszióját és progresszióját elemezze, létrehoz egy olyan leválasztott elméleti osztálytudatot (mint szilárd nagyságot), amelyet az osztálytudatban szerzett tapasztalattal már nem lehet korrigálni. Ebből adódnak aztán a garantált levezetési viszonyok a kapitalizmus fejlődése, a forradalom-elmélete, az osztálytudat és a proletár szervezetek tekintetében.

Schmidt: Szeretnék még egyszer visszatérni arra, amit Krahl úr mondott az ismeretelméleti idealizmusba való visszaesésről. Arról van szó, hogy Lukács éppen azzal, hogy kidolgozta az áruforma érvényességének univerzalizálását a kapitalista korszak tárgyiságának minden tapasztalati módjára nézve, felidézi annak a Kant által nem tudatosított gondolatnak a materialista igazságát, mely szerint az általunk mint materialista individuumok által szerzett tapasztalatok már mindig is preformáltak egy sor individuumok felett álló funkció által. Lukács aztán ezt az ismeretelméleti, az empiria tekintetében a szó legátfogóbb értelmében is érvényes belátást kiterjesztette a tömeg és a párt viszonyára. Számomra úgy tűnik, hogy inkább ez a hiányosság forrása, és nem az objektivitás szubjektív preformáltságának felelevenítése, vagyis a kanti motívumok felelevenítése, amelyek nem *per se* hamisak, miközben tudjuk, hogy a felemelkedő polgárság anyagi körülményei között fogalmazódtak meg. De ezt Lukács részletesen elemezte a *Történelem és osztálytudatnak A polgári gondolkodás antinómiái* című fejezetében. Mindenestre Lukács szinte elsőként vállalkozott arra, hogy a német idealizmus kérdésfeltevését Kanttól Fichtén keresztül Hegelig ne tisztán imma-

⁷ Lenin 1973; Luxemburg 1968; Lenin 1973a.

⁸ Luxemburg 1966.

nensen-problématörténetileg interpretálja, hanem ebben a feltörekvő polgárság tudatának állomásait láttassa és tárja fel; vagyis felismerte, hogy a magas fokúan elvont transzcendentállogikai megfontolások formája alatt reális kérdések húzódnak meg. Bírálatusunk közben erről nem szabadna teljesen megfeledkeznünk. Szörnyen nehéz ugyanis a szubjektumra vonatkozó lukácsi gondolatokból kiszemezgetni a kérdéses és az elfogadható belátásokat. Lukács talán egy valamit nem tudott teljesíteni a szubjektivitás újrafogalmazásával, azt, amit már Marx teljesített a „tárgyi tevékenység” fogalmával: az embernek mint természeti tárgynak mindig önmagukban létező tárgyakkal van dolga, amelyek magában valósága azonban csak annyiban fogalmazható meg és mondható ki, amennyiben ez a magában valóság számunkra valósággá vált. És itt a fiatal Marx, akit nem utolsósorban Lukács hozott újra játékba (ezt a történeti érdemet is el kell ismernünk), helyenként már messzebbre jutott, mint a húszas évek elejének későbbi újra-felgöngyöltési kísérlete.

Negt: Az osztálytudat struktúrájára vonatkozó lukácsi kérdés még más szempontból (nevezetesen az objektív lehetőség szempontjából) is magyarázatra szorul. Az objektív valóság történelemfilozófiai és nem-empirikus fogalom, de ugyanakkor empirikus is abban az értelemben, ahogy Marx az absztrakt munkát reális kategóriaként jellemezte. Az osztálytudat a történelmi folyamat olyan megismerését jelöli, amellyel akkor rendelkezénk, ha adekvát módon megismertük volna a proletariátus osztályhelyzetét és történeti misszióját. Ha viszont az empirikus szubjektumok maguk (a proletártömegek éppúgy, mint az egyes, az osztályharcba belebonyolódott individuumok) aktív módon belenyúlnak ebbe a történeti folyamatba, akkor a társadalom objektív lehetőségeire épülő osztálytudatnak materializálnia kell. Az egyes ember történetileg cselekvő szubjektummá válik, mielőtt feladja az osztályérdekkel szembeni véletlenszerű létezés módját. Vagyis, Marx szavaival, osztályindividuummá válik. Ennek a közvetítésnek az általános és az individuum között a szervezet-fogalomra nézve is messze ható következményei vannak, amelyeket azonban Lukács nyilvánvalóan megpróbált elhárítani. Ha az empirikus szubjektumok nemcsak az osztályharc többé-kevésbé tudatos hordozói, hanem annak a megismerés-folyamatnak is, amelyben a történelmi fejlődéstendenciák reflektálásra kerülnek, és a történetileg jelentékeny, de egyébként véletlenszerű cselekvések mércéi rögzülnek, akkor dogmatikus és irracionális döntéssel állunk szemben. Az eldologiasodás egész problematikáját nem szabadna a pártszervezetre alkalmazni. Lukács (mivel a proletariátus vonatkozásában csak az individuumokra van tekintettel) az eldologiasodás-problematikát nem vezeti túl a polgári társadalom és a polgári tudat határain. Ezzel együtt immunizálja (és ez pontosan összhangban van a már említett transzcendentális szubjektum-meghasadással) az elmélet és a gyakorlat közvetítésének történetileg egyedül legitimált instanciáját – vagyis a pártszervezetet – a kollektív tévedések lehetőségével szemben, amelyeket néha konkrét

személyekhez is hozzá lehet rendelni. Látjuk, hogy milyen kis lépés választ el a sztálinizmus által meghatározott személyi kultusz-fogalom desztalinizálástól. Miközben Lukács eltekint a bürokratizálódás problémájától, minden rendelkezésre álló eszközt felhasznál arra, hogy történetileg-materialisztikusan megragadja a döntések történelmi instanciái és a tömegek szükségletei között húzóódó feszültséget.

Schmidt: A hegeli értelemben egyfajta metafizikai folyamatról van szó: a proletariátusnak egyrészt nem lehet semmiféle mondanivalója (mert minden bölcsesség a legfelsőbb instanciától érkezik), másrészt azonban a világtörténelem abszolút szubjektum-objektumává válik. Ez Hegel újrafelvétele, aki azt mondja, hogy az általános csak a különösben vagy az egyesben testesülhet meg, amit aztán egyáltalán nem veszünk figyelembe és egyáltalán nem tartunk tiszteletben; legalábbis annyiban nem, hogy az egyes csak a maga konkrét egyesként való alámerülésében garantálhatja az általános előrehaladását. Az egyes egyrészt minden, másrészt semmi. Persze láthatjuk, hogy Hegelt itt szinte észrevétlenül a marxizmusba fordítottuk át, és az a helyes belátás, amely az elméletnek a II. Internacionálé alatti szcientikus eltorzítására vonatkozik, megint egyfajta filozófia kialakításához vezetett, vagyis visszaestünk Marx mögé.

Krahl: Ennek szeretnék ellentmondani. Véleményem szerint nem lehet ilyen gyorsan elintézni a transzcendentalitásra vonatkozó ellenvetést; érdemes lenne egy kicsit hosszabban is elidőzni ennél a kérdésnél. Negt joggal állapította meg – legalábbis én így érttem –, hogy az empirikusan cselekvő szubjektumok a kommunista szervezet összefüggésében történetileg cselekvő szubjektumokként jelennek meg.

Negt: Csak itt, csak ebben az esetben, vagyis abban a pillanatban, amikor a szubjektumok nem mondanak ellent a szervezeti instanciák döntéseinek, hanem ezeket a szubjektív belátások alakjában, a maguk szükségszerűségében, adekvát módon kifejezésre juttatják. Csak ezáltal válnak a cselekedeteik tudatos történeti cselekedetekké. (*Krahl:* ez a *post festum* megértés?) Igen, a *post festum* megértés. Tegyük fel, hogy a párt egy határozata a történelmi határozat alakjában lép fel – és minden határozat lehet történeti határozat –, akkor az egyes proletárnak nem az a dolga, hogy e határozat történelmi legitimitációján töprengjen, hanem inkább az, hogy belássa e határozat történeti szükségszerűségét. Csak ebben az esetben cselekszik történeti tudattal rendelkező individuumként; ha elutasítja a határozatot, de mégis eszerint cselekszik, akkor Lukács szerint – a *Történelem és osztálytudat* néhány passzusa erre látszik utalni – alapján véve vakon cselekvő szubjektum.

Krahl: Szeretnék még egyszer visszatérni az empirikus szubjektum és a totalitás-fogalom említett viszonyára. Először is ki kellene mondanunk, hogy az idealizmus vádjának Lukácssal szemben történetileg éppen fordított értelme van, mint amilyent Gyeborin, Rudas és a többiek megfogalmaztak. Ők az orosz októberi forradalmat követő iparosítási terror alapján és az ebből adódó elméleti ontologizálási kényszerekre támaszkodva az idealizmusra vonatkozó ellenvetést az emancipációs érvek elutasítására használták, miközben szerintünk ez a probléma egy helyes kérdésfelvetés háttere előtt és a totalitás-kategória középponti mozzanataként roppant jelentőségű. A probléma inkább az, hogy Lukácsnál bizonyos idealista redukciók megakadályozzák az emancipációs kategóriák mint történelmi-gyakorlati kategóriák kifejlesztését. És most a totalitás-fogalom kapcsán szeretném felvetni a következő kérdést: ha a totalitás-fogalomból egy éles elválasztás következtében kiesnek az empirikus mozzanatok, akkor Lukács – és ennek véleményem szerint központi jelentősége van – az osztálytudatot nem pártszerű totalitás-tudatként ragadja meg. Másként szólva: a materialista empíria (és ez teszi ki a minőségi karakterét annak a marxi–engelsi állításnak, hogy ők a történelmi folyamat empirikus előfeltevéseivel kezdik) a konkrét munka termelési összefüggéseivel kötődik, vagyis a használati értékekhez, a szükségletekhez és az érdekekhez. Ezzel szemben az elméleti kategóriák az absztrakt munka termelési összefüggéseiből konstituálódnak, mint például az áruforma, az értéktöbblet, a felhalmozás, az eldologiasodás, a kizsákmányolás és a válság. Véleményem szerint ebben a materialisztikus empíria-fogalomban – amely kötődik a használati értékek termeléséhez, a szükségletek reprodukciójához és az érdekek érvényesítéséhez – benne rejlik a pártosság. Szerintem Lukácsnál mindez kiesik. Ez viszont azt jelenti, hogy ebben az esetben a meghatározott negációt visszavesszük az absztrakt negáció kedvéért. A totalitás az áruforma kategóriáiban is mindig azt jelenti, hogy a mozzanatok egyszerre empirikusak és transzcendensek. A transzcendentalitás viszont sem nem pozitív-empirikus, sem nem pozitív-transzcendens; a totalitás és a transzcendentalitás úgy viszonyul egymáshoz, mint a meghatározott negáció és az absztrakt negáció. Az áruforma totalitás-kategória, mert az áru egyszerre empirikus és transzcendens, „érzéki-érzékfeletti dolog”, ahogy Marx mondaná. Az empíriának ezek a mozzanatai viszont Lukácsnál teljesen kiesnek. Lukácsnál fel-felbukkan a polgári jog álláspontjának néhány át nem látott mozzanata. A hozzárendelési kategória egyrészt a predikáció jogi formája, másrészt... ugyanakkor azt mondanám (és ebben a tekintetben Alfred Schmidtnek igaza van), hogy nem igaz, hogy nála ne lehetne megtalálni a transzcendentális ideológia-kritika csíráit, hogy a transzcendentalitást az áruforma által elkendőzött ösztönmunkásként értelmezné.

Negt: Igen, a transzcendentalitásnak ezt a mozzanatát, amire Hans-Jürgen Krahl most célzott, viszonylag világosan el lehet választani Kant hasonló fogalmától. Mert a kanti szubjektív transzcendentalitástól a marxi *Tőke* objektív értékformá-

jához való átmenet – amelyet tudomásom szerint filozófiailag Lukács dolgozott ki elsőként (miközben természetesen elkerüli a kanti terminológia használatát) – már maga is a hegeli mintát követi. Ennek során a materiális történelem elveszti a maga kontingens mozzanatait, a szocializmus vagy barbárság alternatívájának nincs többé szisztematikus jelentősége. Ebben az értelemben nem csak a proletariátus közvetlen szükségletei tekinthetők kontingensnek, és ezzel együtt a teljes használati érték-termelés is, amely a politikai gazdaságtan bírálata szerint az árutertermelés pusztja függeléke, hanem az egész gyakorlati-kommunikatív dimenzió is, amelyben a proletariátus (mint a kapitalista társadalom által meghatározott emberek) dolgoznak és cselekszenek. Az ő individuális élettörténetüket, mivel a kapitalista társadalomtól függnék – vagy ha úgy akarjuk, az árutertermelés „transzcendentális” feltételeinek vannak alávetve –, semmiképpen sem azonosíthatjuk az össz-proletariátus fejlődésirányával. Az egyes proletár észlelési és gondolkodási apparátusa még az antagonisztikus, árutertermelő piacgazdaság természet adta körforgásához kötődik. (*Schmidt*: vagyis a kapitalista közvetlenséghez.) Az összproletariátus azonban már nincs bezárva ebbe a társadalmi-természeti összefüggésbe; kollektív módon cselekvő szubjektumként áttetszővé kell tennie az egyes proletár észlelési-gondolkodási apparátusának a kapitalista árutertermelés törvényeitől való függését, és az egyes proletárnak olyan gyakorlati kritériumokat kell a kezébe adnia, amelyekkel minden egyes esetben meg lehet különböztetni egymástól a rendszert stabilizáló és destabilizáló viselkedési módokat. Ebből következően – ha most újra visszakanyarodunk Krahl felvetéséhez – a társadalmi világ „transzcendentális” konstitúciójának két formája van, amelyek megkülönböztetését Lukács elmulasztja. Az egyik oldalon áll az individuális proletár, aki a maga képzetében, nyelvében, sőt a maga spontaneitásában alá van vetve a kapitalista termelési és elosztási forma heteronóm törvényeinek. A másik oldalon állnak az összmunkáshoz kötődő, egységet teremtő szervezet konstitúciós teljesítményei, amelyek már előrevetítik az eljövendő társadalmat. Ezt az összmunkást – mint kollektív transzcendentális szubjektumot – a kapitalista feltételek közepette a tárgyi világ oly módon alakítja, hogy lépésről lépésre eltűnnek a proletariátus kontingens viselkedési módjai. Ez azonban annyit jelent, mint a szükségletstruktúra alapvető megváltozását; erre a változásra épül Marcuse elméletében a forradalmi remény.

Schmidt: Véleményem szerint a Krahl és a Negt közötti vita megvilágítását az szolgálná a legjobban, ha rámutatnánk, hogy a szűkebb értelemben vett anyagság hiánya nem egyszerűen Lukács elméletének kudarca, hanem a kapitalista társadalom lényegi vonása. Éppen Lukács volt az, aki az általunk tárgyalt könyvben rámutatott arra, hogy válságszituációkban az egyébként közömbösnek tekintett használati érték (mint emberi-minőségi mozzanat) egy csapásra fontos lesz a rendszer fennmaradása vagy elbukása számára. Azt hiszem két dolgot meg kell különböztetnünk egymástól: hol tér el Lukács az elméleten belül a materi-

alizmustól, a használati értékek termelésétől és ennek emberi attribútumaitól, és hol érvényesül az a marxi belátás, hogy a kapitalizmusban valóban így játszódnak le a folyamatok. A nehézség azért olyan nagy, mert ez a két sík a mi vitánkban is szükségképpen átjárja egymást, és nem lehet őket tisztán elkülöníteni. Ha a kapitalizmus valóban így működik, akkor helyes, ha a totalitásának gazdasági elemzése nem mutat jobb képet, mint amivel a benne élő emberek találkoznak. Végül azonban világossá kell válnia, hogy a cselekvők nélkül (azt hiszem, hogy Negt az empirikus és a transzcendentális viszonyának hangsúlyozásával ide szeretne kilyukadni), az empirikus testben létező emberek nélkül, akik állandóan a használati értékek létrehozásán fáradoznak, nem juthatnánk el az eldologiasodáshoz és a formának a tartalom feletti uralmához. Mindkettőt szem előtt kell tartanunk, miközben nagyon nehéz megmondani, hogy hol beszélhetünk Lukácsnál az elméleten belüli kudarcról, és hol követi a marxi elméletet. De nagyjából és egészében Krahlnek abban igaza van, hogy Lukácsnál az áruk formái meghatározásával szemben háttérbe szorulnak a testszerű-ontikus tényállások. Heideggernél ez válik normává: az ontológiai tételezi az ontikusat. Lukácsnál mindenesetre még jelen van annak tudata, hogy az ontológiai tulajdonképpen másodlagos, és az ontikus tényállások az elsődlegesek.

Cerutti: Csak a magyarázat kedvéért szerettem volna néhány gondolatot hozzáfűzni ahhoz, amit Oskar Negt elmondott. Én azt hiszem, hogy a kontingenciát Lukács közvetlenségként ragadta meg, vagyis a kapitalista árutermelés természet törvényi anarchiájaként. (*Schmidt:* ez a szükségyszerűség megjelenési formája.) A *regény elméletének* nyelvén ez a „tökéletes bűnösség” világa.⁹ A közvetlenség – ahogy Lukács az eldologiasodás-tanulmány egyik helyén mondja – a proletár és a tőkés közös kiindulópontja.¹⁰ Vagyis az egyes proletárnak csak ellenforradalmi tudata lehet, foglya marad a maga partikuláris érdekeinek, vagyis a maga opportunizmusának. A kapitalista közvetlenségtől a proletariátus csak a maga osztálytudatában, mint transzcendentális, megkonstruált össz-szubjektum tud eltérni. Csak a totalitás álláspontja tekinthető forradalminak.

Negt: Ebben az összefüggésben szeretnék még néhány szót hozzáfűzni Hans-Jürgen Krahl gondolataihoz. Számomra is úgy tűnik, hogy Lukácsnál nagyon fontos szerepe van a totalitás-fogalom és az osztálytudat viszonyát meghatározó fejtegetéseknek. Az osztálytudatot nem szabad egy egyedi osztályhelyzet tudataként értelmezni. Lukács azt hangsúlyozza – és én azt hiszem, hogy ez nagyon fontos jellemzése az osztálytudatnak –, hogy az osztálytudat nemcsak a gyakor-

⁹ „A regény a tökéletes bűnösség korszakának formája; Fichte szavaival” (Lukács 1963. 157).

¹⁰ „Konkrétan szólva: a társadalmi lét valósága a maga közvetlenségében ugyanaz a proletár és a burzsoá számára” (Lukács 1923/1967. 165).

lati osztályharcban, hanem a társadalmi totalitás megragadásában is formálódik. A polgári osztály így például csak abban a fázisban tud kialakítani osztálytudatot, amelyben még képes és kész arra, hogy a polgári rendet magát mint a megelőző társadalmi formáktól emancipálódó totalitást ragadja meg. (*Schmidt*: ez a klasszikus és a vulgáris közgazdaságtan különbsége; *Cerutti*: ez csak a polgári osztály felemelkedésének fázisára érvényes, utána fellép egy funkcióváltás, az emancipációtól az elkendőzés, a totalitás kiiktatása felé haladunk.) Mihelyt a polgári osztály politikai hatalomra jut, és ezzel belép a maga apologetikus fázisába, a totalitás-aspektus kiesik a polgári osztálytudatból, és ezzel együtt a proletariátus szép lassan átveszi a totalitás aspektusát, és az egyetlen olyan osztállyá válik, amelynek tudata egybeesik a történelmi fejlődéstendenciák objektív irányával.

Krahl: Mivel kritikailag vonatkozik a tőke természeti korlátaira, vagyis a tőkére magára, és ennyiben ő maga nem tudja megszüntetni a polgári osztálytudatot, hanem a polgárság tudat-világán belül a tőke természeti korlátjával szembesülve önmagához tér vissza.

Cerutti: Amit Krahl elvtárs most elmondott, az benne van a szövegben, a 74. oldal lábjegyzetében.¹¹ Itt a polgári osztálytudat fejlődésének korlátja gazdasági megalapozást nyer, mégpedig a kapitalista társadalom Rosa Luxemburg által elemzett „önellentmondásában”.

Krahl: Ehhez két kérdésem van: először is szeretném megvilágítani ezt a rendkívül absztrakt összefüggést, amelyben most mozgunk. A kapitalista társadalmi formáció alapvető termelési viszonyai, vagyis a munkások egymással szembeni izolálása és elkülönítése (ezek a munkások azért árutermelők, mert mindannyian elvont munkát végeznek) egyidejűleg szétszórja és elkülöníti egymástól az egyes proletár termelők észlelési és tapasztalati világát, még hozzá mindenekelőtt a munkamegosztás következtében. Ezért nem lesznek képesek arra, hogy anyagi szükséglet-struktúrájukat és szubjektív érdek-tudatukat a termelés által tétélezett uralmi totalitásra tekintettel átlássák, vagyis nem fogják tudni felismerni a gazdasági kizsákmányolást és az uralom összefüggéseit. A politikai harc szervezete Lukács szerint az absztrakt munka anticipatorikus megszüntetésére irányul, mivel helyreállítja a szóban forgó totalitás-tudatot. De hogyan alakulhat ki a proletariátusban ilyen totalitás-tudat? És hogyan befolyásolhatja ez a totalitás-tudat végül az egyes empirikus proletár észlelési világát?

Negt: A totalitás-tudat, mint szervezett tudat ... (*Krahl*: mint szervezett tudat ...) csak annyiban tudja befolyásolni az egyes empirikus bér munkás észlelési világát, amennyiben képes arra, hogy a saját elidegenedett létezmódját mint történe-

¹¹ Lukács 1923/1967. 14–15.

tileg feltételezettet és ezáltal mint múlandót, a tőkés termelési és elosztási formák forradalmi megszüntetésének összefüggésében értelmezze. Marx kimondta és Lukács megismétli: maguk a létezési feltételek a proletárt vagy mondjuk inkább a proletariátust végül rákényszerítik arra, hogy a társadalmi ellentétek forradalmi megoldására törekedjék. De ki ne venné észre itt a felvilágosodás idealista elemét, ha igaz az, hogy a társadalmi totalitásra vonatkozó fogalom nélkül a cselekvés szükségképpen vak lenne? Mert az egyes proletár mégiscsak egy kognitív intellektuális szinten tudja belátni, hogy ezek a történetileg megoldható feladatok az ő feladatai, amelyeket mint egyedi individuumnak kell megoldania. Én azt hiszem, egyébként aligha lehetne érthetővé tenni, hogy miért van az, hogy az ilyen és hasonló érdekhelyzetekben egyesek a revizionista pártokhoz csatlakoznak, mások a „sárga szakszervezetekbe” tömörülnek (amelyek közé a mai szakszervezetek nagy része tartozik), megint mások a kommunista párthoz csatlakoznak, vagy valamilyen szektás töredékcsoportban tengetik látszat-politikai létüket. Más szóval, egy adott osztályhelyzet vonatkozásában kialakuló reakciók sokféleségét nem tudnánk megmagyarázni, ha a proletariátus empirikus (vagy ahogy Lukács mondja: pszichologikus) tudata és az osztálytudat mint totalitás-tudat dialektikus viszonyából hiányozna a nem-azonosság mozzanata, vagyis az individuális élettörténetek, a családszervezet és a kollektív tanulási folyamatok anyagi-társadalmi szubsztrátuma. Az osztályhelyzetet és az osztálytudatot egyrészt nem lehet egymásból logikailag levezetni, másrészt azonban a köztük lévő konkrét közvetítési folyamatokat sem lehet tagadni. Ezen a döntő ponton Lukács antidialektikus, mechanikus gondolkodónak bizonyul.

Schmidt: Lukácsnál nyilvánvalóan úgy van, hogy az ideáltipikus értelemben osztálytudatos proletár átszakítja a kapitalista közvetlenséget, és észreveszi a maga közvetítettségét és történeti korlátozottságát.

Krahl: A kapitalista közvetlenség analitikusan elválaszthatatlan a tiszta közvetítés fogalmától, amely nem más, mint az elvont munka.

Schmidt: A gazdasági elemzés útján világossá válik a rendszer történelmi korlátozottsága és megváltoztathatósága. De az, hogy ez a maga részleteiben hogyan játszódik le (vagyis a közbeeső instanciák szociálpszichológiai kérdése), vezet el ahhoz, hogy az emberek egy adott szituációban teljesen különböző utakat választanak. Erről a lukácsi elmélet semmit sem tud mondani, és ez szorosan összefügg az elementáris értelemben vett materializmus kiesésével. Vagyis Lukácstól semmit sem tudunk meg arról, hogy miért van az, hogy egyesek eljutnak az osztálytudathoz, mások viszont nem.

Krahl: A második kérdésem – és azt hiszem, hogy ez ki fog minket mozdítani a rendkívül elvont fejtegetések keretei közül – arra a kontingencia-fogalomra

irányul, amelyet Lukács a történelem kapcsán megalkotott. Ez nem ugyan az a kontingencia-fogalom, mint amellyel Merlau-Pontynál is találkozhatunk. (*Schmidt*: az éppen emez ellen irányul.) Igen, és én éppen ezt akartam megkérdézni. Azt hiszem, hogy ezt a következőképpen lehet megmagyarázni: Lukács tudat-elmélete a II. Internacionálé revizionista és reformisztikus teoretikusai ellen irányul, akik a kapitalista fejlődés természeti folyamatait nem a második, és ezért látszatszerű természet mintája szerint, hanem az első természet mintája szerint úgy értelmezték, mintha a kapitalista fejlődés természeti törvényei szükségszerűen vezetnének a szocialista társadalomhoz. Egy másik objektív-dogmatikus, a sztálinista interpretációra kifutó felfogás az lenne, hogy a forradalomról ugyan nem szabad lemondanunk, de ez ugyanolyan szükségszerűséggel jön létre, mint maguk a válságok. Lukács viszont azt mondja, hogy a válság ugyan nem hozza létre szükségképpen a proletariátus forradalmi szubjektivitását, de megteremti annak a lehetőségét, hogy a proletariátus átlássa a kapitalista társadalom természetadta jellegét. A válságnak egy ilyen perspektívát kell megnyitnia. Ugyanakkor azt hiszem, hogy abban, amit Lukács válságtörténetként – és itt jutunk el a kontingencia-problémához – jellemez, van valami, ami már Rosa Luxemburnál is megjelent, mégpedig a kapitalista válságtörténet mitologizálása. Ennyit az egyik oldalról. A másik mozzanat, ami véleményem szerint Lukácsnál a tudat síkján megjelenik (és ezzel újra visszaérkezünk arra a pontra, amely a lehető legszorosabban összefügg a transzcendentalitással és a polgári jog-kategóriákkal) a Max Weber-i racionalitás-fogalom pozitív adaptációja. Amikor arról beszél, hogy a polgárság szerepe tragikus, hogy a polgárság osztálytudat-története egy tragédia, akkor ebbe belejátszik a racionalitás mint sors. A polgárságot szerinte egy kalkulatorikus racionalitás-tudat jellemzi; és ebben benne van a racionalitás mint sors Max Weber által képviselt tézise. Másként szólva: a természettörténeti kontingenciát a kapitalista társadalmi formáció mozgásmechanizmusán belül a racionalitás kategóriái alapján értelmezi. (*Negt*: Lukács?) Igen, igen. És másrészt: van-e a kontingenciának a kommunista szervezeten belül egy bizonyos dialektikája? Szerintem nincs. Lukács ama kényszer áldozatául esik, hogy az önmagával szembeni fegyelmet a szabadság birodalmának anticipációjaként mutassa be. Ez az októberi forradalomból kiinduló azonosulási kényszer eltünteti a politikai harc szervezetében benne rejlő dialektikát a fegyelem és az emancipáció kontingenciája között.

Schmidt: Ez fel sem merülhet, mert a történelem értelme metafizikailag el van rejtve. Ugyanakkor ez teljesen hegelianus. Az elmélet annak szervévé válik, ami amúgy is ellenállhatatlan erővel megvalósul.

Claussen: A proletariátus világtörténelmi fellépésével a kapitalizmuson belül határozott keret teremődik a marxista elmélet számára, amely a proletárforradalom objektív lehetősége felé mutat, és ez a kapitalizmuson belül már nem

fog változni.¹² Ez pedig azt jelenti, hogy az osztályharc fejlődése legfeljebb a stratégia és a taktika szintjén érintheti az elméletet.

Krahl: A metodológia, amely nem érintheti a módszert ...

Schmidt: Igen, és érdekes módon a gazdasági vonatkozások is elvesztek, de ehhez a ponthoz azt hiszem, még vissza kell térnünk. (*Clausen:* ... túlzottan gyorsan olvasztja össze a politikai gazdaságtan bírálatát és a történelmi materializmust az osztályharcok elméletévé.) ... A Rosa Luxemburgról szóló írásban egyenesen azt állítja, hogy a történelmi materializmus szempontjából nincs döntő jelentősége a gazdasági tényállásoknak, igazi jelentősége csak a „totalitás kategóriájának” van. Erről pedig azt mondja, hogy „ez a forradalmi princípium hordozója a tudományban”.¹³ Ez szerintem a módszer erejébe vetett neokantiánus hit maradványa.

Negt: Az Iring Fetscherrel készült TV-interjúban még egyszer elmondta, hogy ha ma kellene válaszolnia arra a kérdésre, hogy mi az, ami maradandó a *Történelem és osztálytudat* felismeréseiből, akkor arra a megfogalmazásra emlékeztetne, hogy a marxista módszer még akkor is érvényes és helyes lenne, ha a marxizmus minden egyes felismerése hamisnak bizonyulna.

Schmidt: Ennek az érvnek semmi köze sincs a materializmushoz, mert miből jöhetne létre a módszer, ha nem az egyedi tényállások megragadásából?

Krahl: Én inkább azt mondanám, hogy a lukácsi elméletalkotás egyik mozzanata a polgári historizmus bírálata. Ez azonban analitikus racionalizálódáshoz vezet, abban az értelemben, ahogyan azt Marx a klasszikus polgári közgazdaságtan szemére veti, az érték és az értékforma dialektikájára célozva. Másként szólva, a forma (legalábbis az elmélet vonatkozásában) azonos, a tartalomnak viszont megvan a maga története. Ez a lukácsi elmélet nem-materialisztikus vonása. A módszer azonossága nála a forma azonosságát jelenti. És így a formaváltozás – amely Marxnál az érték és az értékforma dialektikájaként benne van a történelem fogalmában – figyelmen kívül marad.

Schmidt: De ez szerintem nem teljesen hamis. A dolog ennél jóval bonyolultabb. Abban a pillanatban, amikor egy kritikát ilyen élességgel megfogalmazzunk, rögtön észrevesszük, hogy nem egészen ül. Az igaz, hogy az egyes, a különös és az általános tényállások elkülönítése relatíve jogos lehet. Az általánosság szintjén még mindig a kapitalizmusban élünk, ha azonban a különössé-

¹² Lukács 1923/1967. 74.

¹³ Lukács 1923/1967. 39.

get és az egyediséget tartjuk szem előtt, akkor új és más jellegű tartalmi előfeltevések bázisán a kapitalista forma-meghatározottságok hatékonyvá válását konstatálhatjuk. Az az állítás, hogy a forma és a tartalom egymással szemben külsődleges, bizonyos határok között nem hamis. Ennyiben azt lehet mondani, hogy bizonyos általános-elméleti koncepciók – a szükségszerű stratégiai és taktikai változásokat nem fenyegetve – hosszabb időn keresztül fenntarthatják érvényességüket. De ezen keresztül is eljuthatunk oda, hogy az elsőbbséget például a szubjektum–objektum-reláción belül másként kell elképzelnünk; hogy egy tartalmi változás átcsaphat egy formai változásba, és hogy az egyesből és a különösből kiindulva éppúgy meg lehet változtatni az általános elméletet, mint megfordítva.

Negt: Ezen a ponton még egy kérdést szeretnék felvetni, amelyre én magam sem tudok válaszolni, de amely mostani vitánk szempontjából nagyon fontosnak látszik. Azt hiszem, Lukácsnál van egy ellentmondás, amelyről nehezen tudom azt gondolni, hogy pusztán gondolati hiba lenne. Egyrészt Lukács filozófiailag reflektált módon reagál a várt forradalmi láncreakciók kialakulására a magasan fejlett ipari társadalmakban, mégpedig arra az évrre támaszkodva, hogy a proletariátus történetileg hatékony, a forradalmi átalakulásra irányuló akcióit nemcsak az objektív osztályhelyzet, hanem az osztálytudat is meghatározza. Szembeszegülve mindenféle objektivistikus elmélettel – amelyeknek van egy ökonomisztikus és részben gazdasági beütése, legyen szó a kautskyzmusról vagy a tradicionális revizionizmusról –, Lukács a szubjektív faktor jelentőségét állítja előtérbe, vagyis a proletariátus forradalmi tudat-változásának szükségességét. Másrészt ez az érvelés csak azáltal kap bizonyos történelmi helyi értéket, hogy az osztálytudat fogalma magában foglalja a valóságos, cselekvő szubjektumok tudatát. A lukácsi érvelés ellentmondásossága mármost abban áll, hogy dehistorizálja és annyira általánosítja az objektivizmus kritikáját motiváló történelmi tapasztalatot, hogy az a benyomásunk alakul ki, hogy a kérdésfeltevésnek van valamiféle szellemtudományi kontinuitása. A lényeg azonban az, hogy a munkásmozgalom sikertörténetének megtörésére vonatkozó tapasztalatból nem vonja le a szükséges elméleti konzekvenciákat. (*Krahl:* és ezek olyan tapasztalatok, amelyek nem ülepednek le a lenini párttípusban, hanem a fejlett kapitalizmus iparosításának összefüggéseiből származnak.) Igen, mert Lukács az osztálytudatnak egy olyan formáját tartja szem előtt (és az eldologiasodás-tanulmány teljesen le is szűkül erre), amelyen belül a művelődés, a nevelés és a felvilágosodás olyan szintet ért el, amely struktúráját tekintve – Comte ezt egyébként nagyon világosan látta – kétélű politikai következményekkel jár: a tömegek magasabb műveltségi szintje, a formális jogi egyenlőség, a magasabb életszínvonal, a politikai részvételi jogok stb. természetesen nem csak forradalmi funkciókkal rendelkeznek, hanem ugyanakkor az alapját képezik annak, hogy a kapitalista gondolkodásmód nagyobb mértékben be tud hatolni a proletariátus tudatába, mint

az olyan országokban, ahol tömeges az analfabetizmus, ahol a proletariátus vagy más osztályok (mint például az orosz parasztok) azzal a kényszerrel küzdenek, hogy kiszabadítsák magukat az elementáris nyomorból.

Cerutti: Két megjegyzést, vagy inkább két interpretációs tézist szeretnék megfogalmazni. Először is, nézzük az osztály és az osztálytudat viszonyát: a lukácsi osztályfogalomban – szerintem – benne van az osztálytudat, mint konstitutív elem. Igaz, bevallatlanul, mivel Lukács a magáévá teszi Marx definícióját, vagyis az osztály gazdaságilag megalapozott fogalmát.¹⁴ De éppen az osztálytudatról szóló tanulmányban jól látható, hogy az osztályok történelmileg releváns cselekvését a hozzárendelt tudaton keresztül határozza meg. Ez már egyértelműen mutatja, hogy a *Történelem és osztálytudat*ban az osztályelméletre és általában a történelmi materializmusra rátelepszik egyfajta transzcendentális történelemfilozófia. Ez olyan címszó, amely alatt néhány meg gondolásunkat össze lehetne foglalni, olyan fogalom, amelynek Lukács intellektuális biográfiájában régi és hosszú története van. (*A regény elmélete* a formák történelemfilozófiája akart lenni.) Most pedig térjünk rá arra a kérdésre, hogy mikor vesz föl az osztálytudat empirikus alakot? Oskar Negt már beszélt erről a kérdésről: mintha nem is az 1923-as Lukácsról, hanem az 1934-es Wilhelm Reichről lenne szó.¹⁵ Mindenesetre az 1923-as Lukács is adhatna egy – feltételes – választ. Az osztálytudat empirikus alakot nem az osztályban, hanem a pártban ölt. Ha a kiesett empíria hézagát megpróbáljuk betölteni, és megpróbáljuk összegyűjteni és végiggondolni Lukács pártelméletének szétszórta elemeit, akkor végül a következő eredményhez jutunk: az osztálytudat empirikus, vagy talán inkább testszerű alakot az új típusú pártvezérben ölt, vagyis a filozófiailag megdicsőített Leninben, ahogy azt az 1924-es Lenin-tanulmány leírja.¹⁶

Schmidt: De éppen az a glória, amely ott Lenint körülveszi, alátámasztja azt a tézisünket, hogy az osztálytudat (ha egy olyan alakban manifesztálódik, amelyből tulajdonképpen minden emberit és empirikusát kiveszünk) alapjában véve transzcendentálfilozófiai.

Krahl: Egyáltalán, a vezetők benne vannak a lukácsi vezetés fogalmában? Nem úgy van-e inkább, hogy a vezetést szinte a törvényhozás kategóriáival, a jogi-gyakorlati ész mércéje szerint ragadja meg?

Schmidt: Mire gondol pontosan?

¹⁴ Lukács 1923/1967. 57.

¹⁵ Lásd Reich 1934/1968. A tanulmányt Reich 1934-ben Ernst Parell álnéven publikálta.

¹⁶ Lukács 1924/1967.

Krahl: Arra, hogy a politikai központra majdnem úgy tekint, mint egy bíróságra (hogy ezt egyszer ilyen világosan kimondjuk), és a politikai központ ilyen jogi-gyakorlati értelmezéséből az egyes vezetők éppúgy kiesnek, mint ahogy az osztálytudatból is kiesnek az empirikus individuumok.

Cerutti: Ha röviden közbeszólhatok, szerintem a pártközpontot nem a bíróság mintájára, hanem inkább a világ ítélőszékének mintájára képzelem el, amelyen a világtörténelmi individuumok – mint amilyen Lenin is – cselekedeteket hajtanak végre.

Claussen: Szerintem hamis problémafelvetés, ha a szervezeti kérdésre vonatkozó módszert a Lenin-szöveggel próbáljuk szintetizálni.¹⁷

Negt: Én azt gondolom, hogy ezt a problémát nem lehet a megszokott módon a vezető személyiségek önállósodásának tendenciájára visszavezetni. Kétségtelen, hogy Lukács a pártelnökségben vagy a központi bizottságban olyan megvitatható kollektívumot lát, amelyben Lenin ugyan uralkodó szerepet játszik, de még ő sem vonhatja ki magát a döntési maximák hatálya alól. Ha ezt Lukács másként gondolná, akkor visszaesne a nagy személyiségeket szem előtt tartó polgári történelemfelfogáshoz.

Schmidt: Nem az individuumok teologizálásáról, hanem a kommunista párt teologizálásáról van szó.

Cerutti: Én is ezt gondolom. A Lenin-könyvecskére való utalással csak a szisztematikának ezt a hézagát szerettem volna – heurisztikusan és kicsit gonoszkodva – bezárni.

Negt: Ezt a szempontot én csak azért akartam megemlíteni, hogy egy aktuális kérdéshez hozzászóljak. Ha a diákmozgalmak politikailag tudatos képviselői (mint Dutschke és mások) ilyen intenzíven tanulmányozzák a fiatal Lukácsot, akkor az elsősorban a *Történelem és osztálytudat*nak erre az inkább implicit megfogalmazásokban benne rejlő szubjektív dimenziójára vezethető vissza. Ebben a recepcióban nem az egyes emberek véletlenszerű művelődéstörténete csapódik le, hanem az új baloldal meghatározó érdeke, amely arra irányul, hogy a marxizmusnak a szovjet-marxizmus ortodoxiája által betemetett szubverzív tradícióját újra életre keltse.

Schmidt: Ehhez csak zárójelben szeretném hozzáfűzni, hogy ebben az időben Lukács sokat foglalkozott Sorelrel, vagyis a szindikalista problémákkal, a mun-

¹⁷ Lásd ehhez a 2. jegyzetet.

kásmozgalom olyan frakciójának tapasztalataival, amelyek sohasem mentek át a nyugati, majd az orosz marxizmus fegyelmezési folyamatain.

Negt. Igen, erről van szó. Én már utaltam rá, hogy mindenekelőtt a spontaneitás Rosa Luxemburnál megtalálható szubjektív dimenziója és a Sorelnél megtalálható *action directe* és az általános sztrájk mitologizálása ösztönözte a jelenlegi tiltakozási mozgalmakat arra, hogy politikai összefüggésekben az ifjú Lukács felé forduljanak. (*Krahl:* ezeket a szindikalista mozzanatokot nála világosan lehet érezni; Szabó Ervin – aki Magyarországon az első gyakorlati-politikai tanára volt – ismertette meg Sorellel.)¹⁸ De a diákok által a lukácsi gondolkodásból kiemelt emancipációs kategóriák (ugyanúgy, mint a sztálinizmus előtti teljes marxista filozófia) önmagukban meghasonlottak. Már a fiatal Lukácsnál is megtalálhatók – és ez hozzájárulhat a későbbi filozófiájának magyarázatához – a sztálinista objektivizmus mozzanatai, igaz, idealista formában. Az én kérdésem tehát az: működnék-e Lukácsnál olyan elméleten belüli mechanizmusok, amelyek egy ilyen objektivizmus irányába mutatnak?

Schmidt: Lukács két szempontot követ. Egyrészt a stratégiai-taktikai szinten a szubjektivitás reaktiválására törekszik azzal a passzív várakozással szemben, hogy a tőke evolúciója majd magától elvezet a kívánatos állapotig, másrészt azonban olyan objektivizmust képvisel, ami végső soron a sztálinizmushoz közelíti, még hozzá a politikai gazdaságtanhoz való odaforduláson keresztül. Ebben – ahogy már említettük – a szubjektivitás faktora csak a közvetlen mindennapi tényállások létrehozottságának gondolatában jelenik meg. A hegeli metafizikai logikát Lukács a politikai szubjektivitással szerette volna összekötni. Ennek az utóbbinak konstitutív jelentősége van a „dolgok logikájára” vonatkozó koncepció tekintetében. Lukács ezt nem egyszerűen hatályon kívül akarta helyezni, hanem a maga létrehozás-karakterében átlátva, és az individuumok által kézben

¹⁸ Krahl állítása, hogy Szabó volt Lukács gyakorlati-politikai tanára, nem állja meg a helyét. Szabó Ervin (1877–1919) budapesti könyvtárigazgató, Marx és Engels első magyar kiadója, a Magyar Szociáldemokrata Párt tagja, amelyben mint marginális értelmiségi, szindikalista álláspontot képviselt: „Milyen körülményeknek köszönhetik a szakszervezetek azt a kevés eredményt, amit elértek? A gazdasági erejüknek. És kinek köszönheti a párt a maga csöppnyi autoritását? Szintén a szakszervezetek gazdasági erejének. És nem megfordítva, nem a szakszervezetek a pártnak! [...] Senkinek sem szabad előtérbe állítania. Még a munkások saját pártának sem!” (Idézi Horváth 1966.) Szabó a maga humanizmusából és társadalmi idealizmusából kiindulva élesen elutasította a centralisztikus fegyelmet és az opportunizmust a német és a magyar szociáldemokráciában. Neki Lukács nemcsak a Sorellel való megismerkedést köszönhetette (lásd a *Történelem és osztálytudathoz* írt új előszót), hanem a párt és az osztály problematikus viszonyára irányuló figyelmet is (lásd a *Taktika és etika* című tanulmányt) és a szocializmus etikai relevanciájára vonatkozó gondolatokat. 1919-ben Szabó részt vett a Lukács által megalapított Szellemtudományi Szabadiskola munkájában, amelynek célja az volt, hogy elterjessze „az új spiritualizmus és idealizmus világnézetét” és a „normatív etika pátosát”. (*Furio Cerutti jegyzete.*)

tartva magasabb szintre szeretne volna emelni. A *Történelem és osztálytudat* ugyanakkor politikai gazdaságtani mű is, nemcsak közvetlenül akcionista mű. Nagyon is érdekelt egy strukturális elemzésben.

Krahl: Igen, de milyen síkon? A Negt által felvetett kérdéseket talán a következő síkon lehetne tárgyalni: nem esik-e ki Lukácsnál is (és ez szorosán összefügg azzal, amit Cerutti transzcendentális történetfilozófiaként jellemzett, és amely szerinte rátelepszik a lukácsi koncepcióra) egy nagyon jól meghatározott síkon a konkrét történelem a reflexiós folyamatból? A nyugat-német diákmozgalmak antiautoriter emancipációs tudata például, amely felismerte az emancipációs és eldologiasodási fogalmak ideológiai jelentőségét, ezeket (bármilyen absztrakt módon is lépjenek fel a maguk kispolgári formáiban) mindig visszacsatolta a kapitalista termelési mód megváltozott történeti objektivitására, a gazdasági kiszákmányolás és politikai uralom megváltozott összefüggésére (Marcuse nyomán), és a proletariátusnak a termelési folyamatban betöltött objektív helye és tudati szerkezete megváltozására. Másként fogalmazva: a szabad-versenyessé váló kapitalizmus monopol-kapitalizmussá való átalakítása kiesik a lukácsi reflexiós modellből.

Schmidt: Ezt így ki lehet mondani? Nem áll-e ott a háttérben Lenin imperializmus-elmélete?

Krahl: Igen, de nem úgy van-e, hogy a *Történelem és osztálytudat*ban fontos szerepet játszik a kapitalista válság-történet változatlan stabilitása?

Schmidt: Az imperialista világháborúk csak politikai tényállásokként merülnek fel, és nem gazdasági tényállásokként.

Cerutti: Szerintem is. A hozzárendelt osztálytudat konstrukciójában minden artikuláció, minden osztályrétegződés az empiria szégyenfoltjává degradálódik. Erről ma már tudjuk, hogy az osztálystruktúra használhatatlan sematizálása.

Krahl: Ezt még érintjük a kapitalista társadalmi folyamatok rossz természet-törvényes identitása által, amelyet a II. Internacionálé ideológiai konstruáltak meg, és egy jól meghatározott szinten módszertanilag is megalapoztak. Alfred Schmidt helyesen mondja, hogy ez egy politikai gazdaságtani könyv is. Ez azt jelenti, hogy Lukács átlátja a termelési folyamatot, a kérdés csak az, hogy miért nem találkozhatunk Lukácsnál közvetítés-kritikai reflexiókkal, amelyek a termelés és a cirkuláció valóságos összefüggésére utalnának? Az összes cirkuláció-kategória nála elsődlegesen a jogi formák kategóriáiként jelenik meg. Innen származik véleményem szerint a marxizmus mint legitimációs tudomány ambivalens dialektikája, és ezért vannak a *Történelem és osztálytudat*ban olyan

átlátatlan természetjogi mozzanatok – és ezt most megint a jelenlegi szituációra szeretném vonatkoztatni –, amelyeknek a magasan fejlett ipari társadalmakban meg kell szűnniük. Mivel a politikai harc szervezete a kapitalista áruforgalom meghatározott negációjá. Ha igaz, amit Marx mond, hogy a „jövőbeli Jeruzsálemet” az anarchistákkal szemben nem egyszerűen a politikai harc szervezetében kell megvalósítani, hanem vannak szocializációs és fegyelmezési kategóriák is (a politikai harc követelményeinek megfelelően), akkor alapjában véve a politikai harc kommunista szervezetének kellene valóra váltania a polgári cserefolyamatok ideológiai ígétét. És ez az ideológiai ígétet a következő: a másik szabadságának érdekében mindenki aláveti magát a represszív értékabsztrakciónak. Marx igazolta, hogy ez pusztán ideológia. A partikuláris általános érdek valójában az individuumok háta mögött és feje fölött az egyedi egoizmusok abszolutizálásának bázisán konstruálódik meg. Ezt a represszív elvonatkoztatást (a saját szükségletektől való elvonatkoztatást, a mások emancipációjának érdekében) a kommunista szervezetnek először is a politikai harc törvényei szerint kellene végrehajtania. De be kell látnom, hogy ennek történeti konkretizálása óriási nehézségeket tartogat, és ezeket Lukács nem is tudta megoldani; és itt újra és újra visszaesünk az elidegenedéshez kötődő polgári gondolkodás legitimációs kategóriáihoz.

Cerutti: Számomra nem teljesen meggyőző az objektivizmusra vonatkozó ellenvetés Lukács kapcsán. És nehezemre esik a *Történelem és osztálytudat*ban megtalálni azokat a mozzanatokot, amelyek Lukácsot a sztálinizmus közelébe hozzák. Ez nehezemre esik, ha Lukácsnak ebben a korban képviselt politikai nézeteire gondolok, hiszen a Kun Béla-frakció szektássága ellen, az MKP bürokratizálódása ellen küzdött. Abban a tanulmányában, amelyet Rudas adott ki és Kun Béla ellen irányult, már 1922-ben kidolgozott valami olyasmit, amit a sztálinista párt-típus fenomenológiájának nevezhetnénk.¹⁹ És a későbbi Blum-tézisek is ebbe a vonalba illeszkednek. És még a későbbiek vonatkozásában is – szisztematikus szándékkal – csak nagy-nagy elővigyázatossággal mernék az objektivizmusról beszélni. Lukács szembefordult a II. Internacionálé objektivizmusával, a „szocializmusba való békés belenövés” bernsteini eszméjével, de ugyanakkor szembefordult az „objektív tények” opportunistá mensevizáló kezelésével is; nem akarván elfogadni a forradalmi folyamat megállásának tényét. (Végül is ugyaneből a „tényből” indult ki „a szocializmus egy országban való felépítésének” koncepciója is.) Ezen a ponton jelenik meg Lukács stratégiájában a szubjektivizmus, méghozzá az osztálytudat-elmélet formájában, ami sajátosan összefonódik a gazdasági luxemburgizmussal: a kapitalizmus gazdasági összeomlása máris bekövetkezett, és most törlik össze az „előtörténet” természettörvényszerűsége, és a történelmet végre a marxi értelemben az emancipált emberek tudatos ter-

¹⁹ Rudas 1922. Lukács tanulmánya a *Noch einmal Illusionspolitik* címmel jelent meg.

mékének lehet tekinteni. De nem áll olyan nagyon messze a marxi kiindulóponttól, mert azok, akik a történelmet tudatossá teszik, nem a testben létező emberek, hanem a párt a maga ideáltipikus alakjában. A forradalom egyrészt ugyan a proletariátus szabad tett-cselekvése, de másrészt a történelemfilozófia dialektikájának elkerülhetetlen eredménye is. A forradalom alternatívája pedig, a barbárság, a *Történelem és osztálytudat*ban nem sokkal több, mint a retorikai elijesztés eszköze. Objektivizmusról így szerintem csak abban az értelemben lehet beszélni, hogy a kontingenciát eltávolítjuk a történelemből, hogy – mint ahogy azt Habermas is felismerte²⁰ – az objektív lehetőség itt egybeesik a történeti szükségszerűséggel.

Schmidt: Éspedig itt és most. Nem perspektivikusan, hanem ebben a közvetlenségben.

Claussen: Ezt a kérdést aktualizálhatjuk is, ha szemünk elé idézzük az avantgárd-szervezetek szerepét a proletariátus emancipációjában. Lenin világosan látta a bolsevik párt szerepét az orosz objektív történelmi folyamat fényében: az orosz kapitalizmus fejlődésének szerinte szükségképpen össze kell ütköznie az autokrácia elmaradott elosztási és uralmi formáival. Mivel a polgári osztály túl gyenge ahhoz, hogy megvalósítsa a polgári forradalmat, ezért a polgári forradalmat, amely a cárizmus megbuktatásához fog vezetni, át kell alakítani a proletariátus forradalmává, még akkor is, ha ezzel csak a forradalmi tömegek közvetlen szükségleteit elégítjük ki.²¹ Az avantgárd szervezetre, a forradalmi pártra hárul az a szerep, hogy a munkásosztályt felvilágosítsa a maga szerepéről, akcióit alátámaszsa és irányítsa, és így válik képessé arra, hogy a polgári demokráciát átvezesse a szocializmusba. Rosa Luxemburnál már nem a polgári és a proletár-forradalom dialektikája áll előtérben, hanem inkább a reform és a forradalom dialektikája. Kétségkívül igaz, hogy Luxemburg számára a kapitalizmus gazdasági fejlődése objektíve meghatározott, a politikai fejlődéstendencia viszont sokkal határozatlanabbá vált. Rosa Luxemburg számára nem az a döntő, hogy a szervezet két szervezetté válik szét, különböző forradalmi stratégiákkal, hanem az, ahogyan a tömeg a maga szervezetéhez viszonyul. A spontaneitás Luxemburg szerint olyan emancipációs mozzanatot jelöl, amely nemcsak a polgári társadalommal áll szemben, hanem a szervezetek eldologiasodásával is. A tömegek nevelését Luxemburg elsősorban a harchoz köti, a vereséghez és a forradalmi hatalom gyakorlásához.²² Az 1917 és 1923 közötti szituáció, amelynek vége felé Lukács megírta

²⁰ Lásd Habermas 1963. 323.

²¹ „A 20. századi Oroszországban való előrehaladás, amely forradalmi úton meghódította magának a republikanizmust és a demokratizmust, lehetetlen anélkül, hogy ne lépjenek tovább a szocializmus felé” (Lenin 1974. 369–370).

²² „A proletár tömegek szocialista iskolázása a következőt jelenti: előadásokat kell tartani nekik, röplapokkal és broszúrákkal kell ellátni őket. Nem, a szocialista proletár-iskolának

a *Történelem és osztálytudat*ot, saját szavai szerint a „forradalom aktualitásával” és a „proletariátus ideológiai válságával” jellemezhető. De mivel ebben az időben éles választóvonal volt a kommunista és a szociáldemokrata párt között, Lukácsnak a „Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéshez” című fejezetben nem maradt más lehetősége, mint hogy az önnevelés és az emancipáció kérdését a számára egyetlen releváns forradalmi szervezethez rendelje hozzá. Ezáltal jött létre az a szükséglet, hogy a történelem objektív szükségszerűségének ugyanolyan fogalmát alkossuk meg, mint amilyenel már az orosz forradalom is rendelkezett. És ezzel máris felmerül e szubjektív-emancipációs mozzanatnak az objektivizmusba való visszavétele, amely úgyszólván már feltételezi a kapitalizmus mint világrendszer egységét, a kapitalizmus megalapozásától a mai napig.

Schmidt: Igen, ez egy lehetséges válasz Cerutti úr kételyeire; vagyis arra a kérdésre, hogy joggal beszélhetünk-e a lukácsi könyvnek az objektivizmus iránti vonzalmáról; miközben nagy nyomatékkal kiemeltük, hogy Lukács legnagyobb érdeme éppen abban áll, hogy az objektivizmus különböző változataival szemben a szubjektivitást hangsúlyozza.

Krahl: Igen, de én úgy gondolom, hogy ezen a ponton vissza kellene kanyarodnunk ahhoz, amit Oskar Negt mondott. Azok a történeti motivációk, amelyekből kiindulva a tiltakozási mozgalmak a késő kapitalista ipari metropoliszokban felvetik az emancipációs és tudati kategóriákat, mégis csak mások, mint azok a történeti motivációk, amelyek Lukácsot a *Történelem és osztálytudat* megírásakor mozgatták. Ezek Lukácsnál a revizionizmus-vitával való állandó összefüggésben merültek fel, ahogy ezek a II. Internacionáléban előtörttek. Lukács elsősorban az eldologiasító tendenciák ellen polemizált, vagy ha úgy akarjuk, az ellen, hogy a kapitalizmust egyfajta második természetnek tekintsük. A mi esetünkben viszont a munkásmozgalom szétverése a fasizmusban, éppen Németországban, és a kapitalista állam intervenciós képességének tapasztalata (és ehhez hozzáfűzhetjük azokat a következményeket, amelyek – akcidentális vagy szubsztanciális értelemben – a kapitalizmus válságtörténetére nézve adódnak) a következő belátáshoz vezet: egy magas szintűen fejlett, civilizált szükséglet-kielégítés továbbra is megköveteli, hogy a bérmunka a munkaerejének élet-tevékeny részét áruként leválassa magáról. Ennek következtében pedig a tömegek tudata be van zárva a közvetlen szükségletek kielégítésének bűvös körébe. Így a szükséglet-kielégítés színvonalának emelkedéséből még egyáltalán nem következik, hogy az uralmi és a kizsákmányolási folyamatokkal szembeni szenzitivitás növekedne. Ezt a kérdést például Marcuse (a gyermekekre utaló megjegyzések formájában) úgy vetette fel, hogy a biológiai-individuális elemek ösztönelméleti

minderre nincs szüksége. Az iskolázás a cselekvésen keresztül történik” (Luxemburg 1966a. 200).

értelemben hogyan alakítják át a szükséglet-struktúra és a szükséglet-kielégítés egészét? Mindezek a mozzanatok azonban még nem folyhattak bele a *Történelem és osztálytudat* emancipációs kategóriáiba. Ugyanakkor egyrészt középponti jelentőségűek mint a II. Internacionálé szervezet-történetére adott válaszok, és másrészt (amire Negt utalt) a lenini párttípus sikerkarakterét tekintve, amelyet az egyetlen sikeres forradalommal szoktak azonosítani, vagyis az októberi forradalommal. Ezek nem elsődleges reakciók a szükséglet-kielégítés és a termelési mód megváltozott struktúrájára, ahogyan az a szabad versenyes kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba való átmenet során adódott, és ahogyan azt mi a faszizmus tapasztalatából kiindulva ismerjük.

Schmidt: Ezt én korábban úgy fogalmaztam meg, hogy Lukácsnál az imperialista világháború és a kapitalizmus néhány új jelensége inkább a politikai dimenzióban, mint a maga speciális gazdasági dimenziójában jelenik meg. Nem lehet véletlen, hogy a *Tőke* első kötetét, a „marxi rendszert”, ahogy a szociáldemokrata gondolkodók kifejezték magukat, egyszerűen mint olyant állva hagyja. És ettől az egész Frankfurti Iskola is szenvedett. Adorno nem ritkán beszélt a gazdasági elméletről, de mindig megállapította, hogy az ma már nem helytálló. Mi ezt az elméletet érvényesnek fogadtuk el, és mindig azt mondtuk: a rendszer már megvan, most az alkalmazása következik. Én el tudnám képzelni az „alkalmazásnak” egy olyan esetét, amely önmagát kérdőjelezi meg. Valószínűleg szükségünk lenne olyan új gazdasági kategóriákra is, amelyek túlmutatnak a pusztá szociálpszichológián, ahogyan azt például Herbert Marcuse kidolgozta. Ezért gondoljuk azt, hogy a közgazdaságtant újra meg kell alapozni.

Krahl: Az objektív gazdasági válságfolyamat megváltozása az állami intervencionizmusnak, valamint a kapitalista szükséglet-kielégítés előrehaladásának köszönhetően (miközben az emancipatív szükségleteket eltűnnek), természetesen felveti a megvalósítás problémáját: vagyis a forradalmi osztálytudat kialakításának és a munkásosztály politikai nevelésének kérdését. Ehhez Lukácsnál nem találunk kiindulópontokat. Majdnem azt mondhatjuk, hogy a megvalósítás kérdése Lukácsnál fel sem merül. (*Schmidt:* a történelem szubjektuma számára rejtve marad.) Igen, egyszerűen feltételezi azt. (*Schmidt:* és ez teszi ki az objektivitás-karaktert!) (*Cerutti:* erről van szó!)

Claussen: Én csak arra szerettem volna rámutatni, hogy éppen az emancipatorikusan bevezetett fogalmak eliminációja Lukácsnál elsősorban a módszerre vezethető vissza, és arra, ahogyan az elméletet értelmezi. Az emancipatorikus mozzanatok ugyanis valóban pusztá mozzanatokká válnak azáltal, hogy a kapitalista társadalmat már mindig mint bírálta elfeltételezi. A *politikai gazdaságtan bírálata*nak emancipációs tartalma többé nem aktualizálható.

Krahl: A politikai gazdaságtan bírálatát megírták, és a proletariátus létezik... ez a priori... (Schmidt: Fegyvert lábhoz!)

Negt: Furio Cerutti, amikor Wilhelm Reichre hivatkozott, utalt arra, ami Lukácsnál teljesen hiányzik: vagyis a reális szükséglet-struktúra és a proletariátus politikai érdekének megváltozására. Ez nem véletlen. Ha pontosabban megvizsgáljuk Lukácsnál a szükséglet fogalmát, akkor észrevehetjük, hogy történetitlen, naturalista szükséglet-fogalmat használ. Lukács a kategoriális aspektus bekorlátozása miatt semmit sem tud hozzátenni ahhoz a felismeréshez, hogy a kapitalizmus képes lehet arra, hogy nemcsak a proletariátus forradalmi energiáinak nagy részét nyomja le a fasiszta fejlődésbe, és ezáltal deformálja azt, hanem arra is (és ez mindenekelőtt a fasiszta társadalmi rend összeomlása után vált jelentőssé), hogy a munkásokat a szükséglet-kielégítésnek egy olyan szintjén tartsa, ami tovább nehezíti az osztálytudat kialakítását. Lukáccsal szemben nem lehet megfogalmazni azt az ellenvetést, hogy nem látta volna a proletár tömegekben belüli fasiszta tendenciák lehetőségét, hanem inkább azt kell mondanunk, hogy elméletében nincsenek olyan kategóriák, amelyek alkalmasak lennének a tapasztalati összefüggések kritikai feldolgozására. És éppen Wilhelm Reich volt az, aki már a húszas évek végén az osztálytudat szubsztancializált fogalmában és a proletariátus történeti missziójában elméletileg feltárta azt, ami a munkásmozgalom katasztrofális vereségében véres realitássá vált. (A hivatalos marxizmus-leninizmus már Mussolini győzelmét sem vette komolyan, legalábbis semmilyen következménye sem volt a társadalomelméletre nézve.) Reich nagyon világosan látta az osztálytudat (amelynek képviselőit mind a kommunista, mind a szociáldemokrata pártok igényt tartottak) és a proletariátus valóságos helyzete közötti illuzórikus és politikailag messze ható következményekkel járó összefüggést. E pártok és tömegszervezetek tehetetlenségét a fasiszmus jelenségeivel szemben teljesen megerősítették a proletariátus ambivalens szükségletstruktúrájára vonatkozó elemzések.

Krahl: Ez a materialisztikus-empirikus szubjektív dimenzió Lukácsnál teljesen kiesik, de Reichnél is nagyrészt a vulgármarxista módon megragadott szexuál-ökonómiára szűkül le.

Negt: Ez az empirisztikus leszűkítés kétségtelenül jelen van. Én itt csak a korai munkákat tartom szem előtt, a *Fasiszmus tömegpszichológiája* és a *Mi az osztálytudat?* című tanulmányokat. De azt hiszem, ma már eljött az ideje annak, hogy a reichi koncepciót alávessük egy metodológiai kritikának. Szerintem mindenképpen megmarad az a nagy érdeme, hogy elsőnek tárgyalta a proletariátus komplex szükségletstruktúráját, és mérlegre tette ennek következményeit a politikai osztályharc tekintetében. Mert ki látta azt a marxisták közül (akik nem tudnak betelni a maguk ortodoxijával), hogy a szexuális gátlások

szorongást okozhatnak, és ez a szorongás a forradalmi változásokra is hatással lehet? Hogy a polgári család-struktúra bizonyos értelemben a proletariátusban is tovább egzisztál, és autoriter beállítottságokat hív életre, amelyek általában a fennálló rendhez való alkalmazkodást támogatják? Amíg Lukács ezt a problémát úgy fogalmazza meg, hogy a proletariátus még nem ragadta meg adekvát módon a maga osztályhelyzetét, addig Reich kimutatja, hogy a cselekvésének hordozó eleme semmiképpen sem értelmezhető az osztálytudat homályos, át-nem-látott anticipációjaként, hanem a tudatának struktúrájában éppúgy, mint a pszichikus energiáiban már mindig is benne van a forradalmi érdekek és szükségletek reakciós átértelmezésének lehetősége. Amit Wilhelm Reich (hogy ezt lerövidítve kimondjam) a fasiszmus elemzésével és a köznapi érdekek és szükségletek politizálódásának elhanyagolására vonatkozó kritikával nyújtott, az rendkívüli jelentőségű a késő kapitalista körülmények között létező munkás-mozgalom elméletére nézve. (Gondoljunk csak arra a nagyon provokatív tényre, hogy a fasiszta mozgalmon belül vannak olyan frakciók – mint például az SA –, amelyek eredetileg erős proletár elemet képviseltek, és a forradalmi energiákat baloldali fasiszta formában meg tudták kötni.) Az osztálytudat (ahogy azt Lukács totalitás-tudatként és objektív lehetőségként megragadja) és a szükségletek és érdekek materialista módon konkretizált szubjektív dimenziója (amelyekről Reich beszél) közötti konkrét, történetileg változó viszonyt véleményem szerint a politikai gazdaságtannak, mint a forradalom elméletének kellene megragadnia. E dialektikus viszony szisztematikus újra-meghatározása az újbaloldal egyik legnagyobb kihívása.

Krahl: A szükséglet-fogalom materiális-naturalista meghatározottságát Marx és Engels sohasem adták fel.

Schmidt: Igen, de történetalakító jelentőségét tekintve mégis elég csekély szerepet tulajdonítottak neki. Azt hiszem, a Feuerbachon való átlépés túlzottan gyors volt. Ezen a ponton valamit be kellene pótolnunk.

Krahl: Azt lehetne mondani, hogy a pszichoanalízis kategóriái lehetővé teszik a szükséglet-fogalom és az emancipációs és reprodukciós potenciálok (amelyeket Marx ebbe belehelyezett) konkretizációját, egy olyan materiális szubjektivitás értelmében, amely természetesen kizárja a lukácsi totalitás-fogalmat, ahogy mi itt bemutattuk. Szinte azt lehetne mondani, hogy a *psychologia rationalis* idealisztikus mozzanatai még jelen vannak az ő tudat-fogalmában.

Schmidt: Ami a marxizmus egy korábbi fokán már abban is megjelenik, hogy Marx és Engels túlzottan gyorsan fordítottak hátat a feuerbachi szenzualizmusnak egy gazdasági-történeti analízis kedvéért. Az annak absztraktságára való jogos utalással, amit Feuerbach „embernek” nevezett, az emberi valóság néhány

természeti aspektusát túlzottan gyorsan szociologizálják. Ami Marcuse legutóbbi munkáiban „természeti” szükségletként jelenik meg, ami először olyan meglepő megfogalmazásban bukkan fel, mint a szocializmus „biológiai alapja” vagy az „új szenzibilitás”, erre utal. A természet alábecsülésének már hosszú története van, és nem tekinthető véletlennek, hogy a kapitalizmus egy későbbi fokán ez a pszichikai-materiális elem a marxizmuson belül újra felszínre tör. Elméletileg és gyakorlatilag sem lehet többé elnyomni.

Negt: Ami empirikus-analitikus szinten Feuerbach és mások elutasításában megmutatkozik, annak politikai szinten az anarchizmussal folytatott vita felel meg. (Krahl: erről van szó!) Az anarchizmusban is benne vannak a társadalommal szemben megfogalmazott szubjektív igények vagy szükségletek. És ez azt jelenti, hogy ezeknek az anyagi–természeti–érzéki mozzanatoknak az elutasítása a szükségletfogalomban arra fog kifizetni, hogy a tudati és szervezeti fogalmak mind elméleti, mind politikai-gyakorlati szinten (és ez természetesen összefügg a tudás-karakter fogalom polgári mozzanataival) közvetlen kapcsolatba kerülnek az absztrakt munka jogi-formális ideologizálásával. Egy bizonyos szinten már Lukácsnál is ez a helyzet. Ugyanakkor még mindig van egy pont, amelyről még egyáltalán nem beszéltünk. Arra gondolok, hogy Lukács későbbi fejlődése törésnek tekinthető-e, személyes és elméleti értelemben? Úgy néz ki, hogy a sztálinista fázisba való átmenet nem valóságos törés.

Schmidt: Ezt a művészetelméletével természetesen jobban lehet igazolni, amelyben tulajdonképpen mindig a klasszicista szépségeszmény foglya maradt, amit könnyen össze lehetett egyeztetni a sztálinista művészetpolitikával. Ezen a téren a kontinuitás sokkal egyértelműbb, mint a filozófia terén.

Krahl: Ez a kezdetre nézve (*Claussen:* a II. Internacionálétól a III.-ig, ez tekinthető egy egységnek) igaz, Lukács kezdettől fogva elkötelezte magát a művelt polgárság újhumanizmusa és klasszicizmusa iránt. Amikor a Magyar Tanácsköztársaság kultúráért felelős népbiztosa volt (ez anekdotaszerűen jól illusztrálhatja ezt az összefüggést), az éhínség és a forradalom idején nagy plakátokat tétetett ki, amelyeken nagyjából ez állt: a színházban szocialista darabokat kell játszani, és ha ezek repertoárja kimerült, akkor át kell térni a klasszikus darabokra. Ez karikatúrisztikusan mutatja a művelt polgárság kultúrája iránti mély elkötelezettségét.

Schmidt: Én az olyan meghatározó esztétikai kategóriákra gondoltam, mint a „tipikusság”, az „általános és a különös egysége”, amelyek Lukácsnál a német klasszikára, és mindenekelőtt Goethe-re vezethetők vissza. Itt inkább terminológiai, mint tárgyi átalakulásról van szó. Ilyen az „értelem-immanencia” is a korai regényelméletből: az a gondolat, hogy az objektív világ önmagában értelmes,

nagyon metafizikai módon hangzik. Lukácstól egész életében távol állt a nihilizmus betegsége. Aki sohasem irtózott a polgári kultúrától, akár annak legjelentősebb termékeitől, az igazából sohasem értette meg. A speciális modernségről Lukácsnak alig-alig voltak szellemi tapasztalatai.

Krahl: De ezt sokkal szisztematikusabban is ki lehetne fejteni. Mi kezdetben azt mondtuk, hogy Lukács a *Történelem és osztálytudat*ban a forradalmi jelenkortörténet kritikai-spekulatív feldolgozását nyújtja. A forradalmi jelenkortörténet ilyen spekulatív megragadásához azonban hozzátartozik az az ambivalencia, hogy ebben a spekulatív absztrakciós folyamatban a konkrét történelem részben elpárolog. A szervezet és az osztálytudat fogalmához hozzátapad egyfajta rossz *aprioritás*. És szerintem ez a spekulatív megközelítés bizonyos szinten még a kései Lukácsnál is – mégpedig ott, ahol a konkrét történelem megragadásáról beszél – megvan. A mindennapi élet kategóriája, amelyet fenomenologikusan vezetett be a maga esztétikájába, ontológiai kategória; és vele együtt a történelem is, ahogy mostanában használja (éppen Nicolai Hartmann fogalmaira támaszkodva) olyan kategória, amely lehetetlenné teszi a Szovjetunió által képviselt országok társadalmi realitásának bírálatát. Tulajdonképpen eltereli a figyelmet az elidegenedés és a mindennapi élet kérdéséről azzal, hogy elvonatkoztat a ma koegzisztáló különböző társadalmi formációktól.

Schmidt: Azt, hogy egy ilyen vita nem helyettesítheti a lukácsi életmű gazdagságát, mondanunk sem kell. Lukács bizonyos szövegei és a legfontosabb dokumentumok közül néhány benne lesz a kötetben. Ez olyan állásfoglalásokat tartalmaz a *Történelem és osztálytudat*tal szemben, amelyek mind politikailag, mind a mostani filozófiai álláspontja miatt jelentősek. Utalnunk kellene arra is, hogy Lukács időközben kísérletet tett rá, hogy néhány itt felvetett kritikai szempontot megfontoljon.

Cerutti: A *Történelem és osztálytudat* új kiadásához 1967-ben írt előszó használható kiindulópont lenne ahhoz, hogy a korai és a kései Lukács egymáshoz való viszonyát megvizsgáljuk. Arra kellene törekednünk, hogy a mai Lukács helyes meglátásait a *Történelem és osztálytudat*nak az idealizmusba való visszaeséséről megkülönböztessük egy olyan ortodox-leninista kiindulóponttól, amelyet az önkritikája már a harmincas évek elejétől szem előtt tartott. Azt kellene tehát megmutatnunk, hogy a materialista elmélet dialektikus kiindulópontja hogyan kerül elnyomásra a *Történelem és osztálytudat*ban; mégpedig egy reál-ontológiai rendszer irányába mutató fejlődés során. Ez a fejlődés a lenini visszatükrözésemélet átvételével veszi kezdetét. Ennek azonban nem kell arra kényszerítenie bennünket, hogy osszuk azt a súlyosan elítélő véleményt, amelyet például Adorno fogalmazott meg az „ortodox Lukácsról”. Ezzel kapcsolatban még szeretném felvetni azt a kérdést, hogy azok az irodalomtörténeti és filozófiai írások,

amelyekben Lukács alkalmazni vélte a visszatükrözés-elméletet, valóban ennek határai között maradnak-e. Én azt hiszem, hogy van egy szakadék a Lukács által elvégzett történeti-szociológiai munka és nem teljesen kifejtett ismeretelmélete (amely nem határolódik el kritikailag a Lenintől átvett leképezés) között. Ne felejtsük, hogy Lukács a visszatükrözés-elméletet a marxizmus történetében elsőként (a *Materializmus és empiriokriticismustól* eltérően) nem a természet megismerése, hanem egy történeti anyag kapcsán fejt ki. Ennek eredménye pedig sokkal dialektikusabb, mint ahogy azt Lukács önértelmezése alapján gondolhatnánk.

Fordította: Weiss János

IRODALOM

- Cerutti, Furio – Detlev Clasussen – Hans-Jürgen Krahl – Oskar Negt – Alfred Schmidt (szerk.) 1971. *Geschichte und Klassenbewusstsein heute. Diskussion und Dokumentation*. Amsterdam, Verlag de Munter (*Schwarze Reihe*, 12).
- Habermas, Jürgen 1963. *Theorie und Praxis*. Berlin–Neuwied, Luchterhand Verlag.
- Horváth Zoltán 1966. *Die Jahrhundertwende in Ungarn*. Berlin–Neuwied, Luchterhand Verlag.
- Lenin, Wladimir Iljitsch 1973. Ein Schritt vorwärts, zwei Schritte zurück. In uő: *Werke*. Berlin, Ditz Verlag. 7. kötet. 197–420.
- Lenin, Wladimir Iljitsch 1973a. Ein Schritt vorwärts, zwei Schritte zurück. Eine Antwort Lenins an Rosa Luxemburg. In uő: *Werke*. Berlin, Ditz Verlag. 7. kötet. 480–491.
- Lenin, Wladimir Iljitsch 1974. Die drohende Katastrophe und wie man sie bekämpfen soll. In uő: *Werke*. Berlin, Ditz Verlag. 25. kötet. 327–377.
- Lukács, Georg 1921/1967. Spontaneität der Massen, Aktivität der Partei. *Die Internationale*, 6. sz. Újranyomása in Lukács, Georg 1967. *Schriften zur Ideologie und Politik*. Berlin–Neuwied, Luchterhand Verlag.
- Lukács, Georg 1921/1967a. Zur Frage Bildungsarbeit. *Jugend-Internationale*, 2/7. Újranyomása in Lukács, Georg 1967. *Schriften zur Ideologie und Politik*. Berlin–Neuwied, Luchterhand Verlag.
- Lukács, Georg 1923/1967. *Geschichte und Klassenbewusstsein*. Berlin. Újabb kiadása: Amsterdam, Verlag de Munter.
- Lukács, Georg 1924/1967. *Lenin. Studien über den Zusammenhang seiner Gedanken*. Wien. Új kiadása: Neuwied–Berlin, Luchterhand Verlag.
- Lukács, Georg 1963. *Die Theorie des Romans*. Berlin–Neuwied, Luchterhand Verlag.
- Lukács György 1971. *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető.
- Luxemburg, Rosa 1966. Massenstreik, Partei und Gewerkschaften. In uő: *Politische Schriften*. Frankfurt am Main. 1. kötet. 135–228.
- Luxemburg, Rosa 1966a. Unser Programm und die politische Situation. In uő: *Politische Schriften*. Frankfurt am Main. 2. kötet.
- Luxemburg, Rosa 1968. Organisationsfragen der russischen Sozialdemokratie. In uő: *Politische Schriften*. Frankfurt am Main. 3. kötet. 83–105.
- Reich, Wilhelm 1934/1968. *Was ist Klassenbewusstsein?* Verlag für Sexualpolitik. Utánnnyomás: Amsterdam, Verlag de Munter (*Schwarze Reihe*, 4).
- Rudas, Ladislaus (László) 1922. *Abenteurer- und Liquidatorentum. Die Politik Béla Kuns und die Krise der KPU*. Wien.